

Firmament i ciała niebieskie świadkami Boga (Syr 43,1-12)

The Firmament and Celestial Bodies as Witnesses of God (Sir 43:1-12)

KS. ANDRZEJ PIWOWAR

Instytut Nauk Biblijnych, Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
e-mail: andpiw@gazeta.pl

SUMMARY: Sir 43:1-12 constitutes the first section of the major part of the hymn celebrating the Creator (42:15–43:33). It is a poetic commentary on the fourth day of creation as depicted in the Book of Genesis (Gen 1:14-19). In his depiction of the firmament, sun, moon, stars and rainbow, Sirach emphasizes their beauty in a manner unparalleled in the whole Bible. This does not serve cosmological aims (the sage's motive is not the transmission of knowledge about the structure and functioning of the cosmos – celestial bodies) but has clear theological precepts and message. The pericope's aim is to present and glorify God as the Creator. The firmament, celestial bodies and rainbow are tools through which the sage conveys knowledge of God's might, greatness, wisdom and beauty. All of these entities derive from God (cf. 43:33) and lead to him. Sir 43:1-12 has a clear polemical character, visible in questioning the beliefs of other cultures and religions – which posited celestial bodies as deities or realities that could exert substantial influence on human beings (astrology) – or of some Jewish groups which did not use lunar calendar.

KEYWORDS: Sir 42:15–43:33; Sir 43:1-12; creation; the Creator; the firmament (the sky); the sun; the moon; stars; rainbow

SŁOWA KLUCZOWE: Syr 42,15–43,33; Syr 43,1-12; stworzenie; Stwórca; firmament (niebo); słońce; księżyc, gwiazdy; tęcza

Stworzenie rozumiane jako efekt stwórczej działalności Boga z całą pewnością nie należy do najważniejszych tematów Księgi Mądrości Syracha. Nie oznacza to jednak, że w dziele mędrca nie ma żadnych odniesień do kosmosu i otaczającego nas świata materialnego¹. Pośrednim potwierdzeniem tego stwierdzenia jest opinia J. Haspeckera, który uważa, że tytuł 'Stwórca' jako atrybut Boga jest

1 „On a par with the three major topics of the book: wisdom, fear of God and Law the theme of creation stands out as one of the favourite subjects of Ben Sira” (N. Calduch-Benages, „God, Creator of All [Sir 43:27-33]”, *Ben Sira's God. Proceedings of the International Ben Sira Conference, Durham – Ushaw College 2001* [red. R. Egger- Wenzel] [BZAW 321; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2002] 80). Tę opinię potwierdza F.V. Reiterer, który skupił się na niematerialnym aspekcie stworzenia (zob. F.V. Reiterer, „Die immateriellen Ebenen der Schöpfung bei Ben Sira”, *Treasures of Wisdom: Studies in Ben Sira and the Book of Wisdom*. FS M. Gilbert [red. N. Calduch-Benages – J. Vermeylen] [BETL 143; Leuven: Peeters 1999] 91-127).

charakterystycznym elementem Księgi Mądrości Syracha². Do najważniejszych tekstów Syr poruszających temat stworzenia należą³: 1,1-10⁴; 15,11–18,14⁵; 24; 33,7-15⁶; 39,16-35⁷ i 42,15–43,33⁸. Zdaniem K.W. Burtona⁹, nauczanie mędrca z Jeruzolimy na temat stworzenia jest mostem łączącym Boga i mądrość z ludzkim życiem¹⁰. N. Calduch-Benages zauważa, że o ile w Prz 8 i Hi 28 teologia stworzenia zajmuje ważne miejsce, o tyle w Księdze Mądrości Syracha jej doniosłość i znaczenie są jeszcze większe, ponieważ związana jest ona bezpośrednio z samą refleksją sapiencjalną¹¹. A. Minissale twierdzi, że Syrach mówi o stworzeniu z punktu widzenia czterech aspektów: mądrości (Syr 1; 24), człowieka (15,11–18,14), chwały Bożej (42,15–43,33) i problemu zła (teodycei – 33,7-15; 39,12-35)¹². Zdaniem tego włoskiego egzegety, zasługą autora księgi jest bardzo ściśle powiązanie stworzenia z historią zbawienia¹³. W ten sposób Syrach w swoim podejściu do stworzenia i miejscu, które mu poświęcił w swym dziele, doskonale wpisuje się w tradycję mądrościową Starego Testamentu, która rozważa mądrość zawsze w bardzo ścisłym połączeniu z teologią stworzenia¹⁴. L. Perdue idzie jeszcze dalej, stwierdzając, że każdy „tekst mądrościowy znajduje swoje teologiczne centrum w stworzeniu”¹⁵.

- 2 Zob. J. Haspecker, *Gottesfurcht bei Jesus Sirach. Ihre religiöse Struktur und ihre literarische und doktrinäre Bedeutung* (AnBib 30; Rome: Pontifical Biblical Institute 1967) 302.
- 3 Zob. L.G. Perdue, *Wisdom and Creation: The Theology of Wisdom Literature* (Nashville: Abindon 1994) 248-284.
- 4 Zob. A. Piwowar, „Początkowa koncepcja mądrości według Syracha. Syr 1,1-10 jako perykopa programowa”, *Biblical Annals* 4/2 (2014) 397-449.
- 5 Zob. G.L. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira* (AnBib 65; Rome: Pontifical Biblical Institute, 1975) 209-299. Por. S. Berg, „Ben Sira, the Genesis Creation Accounts, and the Knowledge of God’s Will”, *JBL* 1 (2013) 145-154.
- 6 Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 13-61.
- 7 Zob. J. Liesen, *Full of Praise. An Exegetical Study of Sir 39,12-35* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 64; Leiden – Boston – Köln: Brill 2000); Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 62-115.
- 8 Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 116-208.
- 9 Zob. K.W. Burton, *Ben Sira and the Judaic Doctrine of Creation* (Dys. University of Glasgow 1987).
- 10 Zob. Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 81.
- 11 Zob. Calduch-Benages, „L’inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, *PSV* 44 (2001) 52.
- 12 Zob. A. Minissale, *Siracide. Le radici nella tradizione* (Leggere oggi la Bibbia 17; Brescia: Editrice Queriniana 1988) 42. Por. Calduch-Benages, „L’inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 52-53.
- 13 Zob. Minissale, *Siracide. Le radici nella tradizione*, 41. Por. Calduch-Benages, „L’inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 54; G. Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira* (Das Alte Testament Deutsch. Apokryphen 1; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000) 32.
- 14 „Wisdom thinks resolutely within the framework of a theology of creation” (W. Zimmerli, „The Place and Limit of the Wisdom in the Framework of the Old Testament Theology”, *Studies in Ancient Israelite Wisdom* [red. H.M. Orlinsky – J.L. Crenshaw] [New York; KTAV 1976] 316). Por. G. Galvagno, „Creazione”, *Temi teologici della Bibbia* (R. Penna – G. Perego – G. Ravasi) (Cinisello Balsamo: San Paolo 2010) 248; K. Schifferdecker, „Creation Theology”, *Dictionary of the Old Testament: Wisdom, Poetry and Writings* (red. T. Longman III – P. Enns) (Downers Grove – Nottingham: IVP Academic 2008) 63.
- 15 Zob. Perdue, *Wisdom and Creation: The Theology of Wisdom Literature*, 340.

Syr 42,15–43,33 jest jednym z najważniejszych tekstów w Księdze Mądrości Syracha, który porusza temat stworzenia (G. Schmidt Goering określa tę perykopę jako najważniejszą dla zrozumienia teologii stworzenia w Syr¹⁶). Ograniczona objętość niniejszego artykułu nie pozwala nam zająć się całym tym tekstem, dlatego też naszą uwagę skupimy na 43,1-12, tj. na firmamencie, ciałach niebieskich i tęczy jako elementach stworzonych, które w sposób wyjątkowy świadczą o wielkości Boga – Stwórcy. Najpierw przedstawimy kontekst bliższy wersetów, czyli strukturę całego hymnu na cześć Stwórcy (42,15–43,33). Następnie podamy własne tłumaczenie 43,1-12, po czym poddamy analizie egzegetycznej tekst tych wersetów, starając się odczytać ich przesłanie teologiczno-mądrościowe.

1. Syr 42,15–43,33 – kontekst bliższy Syr 43,1-12 (struktura i rodzaj literacki)

Zdecydowana większość badaczy Księgi Mądrości Syracha dzieli ją na trzy części: I. 1,1–23,28; II. 24,1–42,14 i III. 42,15–51,30¹⁷. Podział bardziej szczegółowy następuje wielu trudności. Żadna z zaprezentowanych do tej pory dogłębnych struktur dzieła mędrca z Jerozolimy¹⁸ nie zyskała uznania i akceptacji wszystkich uczonych zajmujących się tą księgą biblijną.

¹⁶ Zob. G. Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed. Ben Sira and the Election of Israel* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 139; Leiden – Boston: Brill 2009) 26.

¹⁷ Zob. A. Bonora, „Siracide”, *Libri sapienziali e altri scritti* (red. A. Bonora – M. Priotto) (Logos. Corso di Studi Biblici 4; Torino: Elle Di Ci 1997) 90; R.J. Coggings, *Sirach* (Guides to Apocrypha and Pseudepigrapha; Sheffield: Sheffield Academic Press 1998) 24-26; J. Marböck, „Il libro del Siracide”, *Introduzione all'Antico Testamento* (red. E. Zenger) (Brescia: Queriniana 2005) 602; tenże, *Jesus Sirach 1–23* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament; Freiburg – Basel – Wien: Herder 2010) 26-27; V. Morla Asensio, *Eclesiastico* (El Mensaje del Antiguo Testamento 20; Estella: Ediciones Sigueme 1992) 14; tenże, *Libri sapienziali e altri scritti* (Introduzione allo studio della Bibbia 5; Brescia: Paideia, 1997) 186-197; S. Pinto, *I segreti della Sapienza*. Introduzione ai Libri sapienziali e poetici (Cinisello Balsamo: San Paolo 2013) 142; S. Potocki, „Mądrość uczonego w Piśmie (Księga Syracha)”, *Mądrość starotestamentowego Izraela* (red. S. Potocki – J. Warzecha – T. Brzegowy – B. Poniży) (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6; Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej 1999) 164-165. Por. L. Mazzinghi, *Il Pentateuco sapienziale. Proverbi, Giobbe, Qohelet, Siracide, Sapienza. Caratteristiche letterarie e temi teologici* (Testi e Commenti; Bologna: EDB 2012) 185. Niektórzy egzegeci dzielą jednak Syr na dwie części (1,1–43,33 i 44,1–50,22), do których dołączone jest zakończenie (50,22–51,30) (zob. K. Dell, «Get Wisdom, Get Insight». *An Introduction to Israel's Wisdom Literature* (London: Darton, Longman and Todd 2000) 113-114; Minissale, *Siracide. Le radici nella tradizione*, 15; P.W. Skehan – A.A. Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira* [AB 39; New York: Doubleday 1987] 4-6).

¹⁸ Zob. np. R.J. Clifford, *The Wisdom Literature* (Interpreting Biblical Texts; Nashville: Abingdon 1998) 118-120; J. Corley, „Searching for structure and redaction in Ben Sira. An investigation of beginnings and endings”, *The Wisdom of Ben Sira. Studies in Tradition, Redaction and Theology* (red. A. Passaro – G. Bellia) (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies

1.1. Struktura Syr 42,15–43,33

Syr 43,1-12 należy do ostatniej części księgi, a ściślej mówiąc, do otwierającego ją hymnu mówiącego o mądrości i chwale Stwórcy w stworzonym przez Niego świecie (42,15–43,33)¹⁹. Poemat ten dzieli się z kolei na trzy części: I. długie wprowadzenie – potęga Boga w stworzeniu (42,15-25), II. część centralna o charakterze hymnicznym zawierająca opis poszczególnych stworzeń (43,1-26) i III. krótkie zakończenie – chwała Stwórcy (43,27-33)²⁰. Tę klasyczną strukturę Syrach zastosował już wcześniej w 39,12-35²¹.

Zdecydowana większość badaczy centralną część Syr 42,15–43,33 dzieli na dwie sekcje: 43,1-12 i 43,13-26²². Niektórzy egzegeci dzielą ją jednak na trzy:

1; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2008) 34-40; J.L. Crenshaw, „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, *The New Interpreter's Bible V* (red. L.E. Keck) (Nashville: Abingdon 1997) 638-640; A.A. Di Lella, „Sirach”, *The New Jerome Biblical Commentary. Student Edition* (red. R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy) (London – New York: Geoffrey Chapman 1996) 497-498; J.D. Harvey, „Toward a Degree of Order in Ben Sira's Book”, *ZAW* 105 (1993) 52-61; J. Marböck, „Structure and Redaction History of the Book of Ben Sira. Review and Prospects”, *The Book of Ben Sira in Modern Research. Proceedings of the First International Ben Sira Conference 28-31 July 1996 Soesterberg* (BZAW 255; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1997) 61-79; M. Milani, „Un libro alla frontiera del canone”, *Libri sapienziali* (red. M. Priotto) (Parole di Vita 8; Padova: Messaggero di sant'Antonio 2015) 280-282.

19 Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 54.

20 Zob. G.H. Box – W.O.E. Oesterley, „The Book of Sirach”, *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament. I: Apocrypha* (red. R.H. Charles) (Oxford: Clarendon Press 1913) 471-479; Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 86-87; tenże, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, *The Wisdom of Ben Sira. Studies in Tradition, Redaction and Theology* (red. A. Passaro – G. Bellia) (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 1; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2008) 120; tenże, „L'inno al creato (Sir 42,15 – 43,33)”, 55-66; M. Gilbert, *Les cinq livres des Sages* (Lire la Bible 129; Paris: Les Éditions du Cerf 2003) 215-218; Marböck, „Il libro del Siracide”, 621; Morla Asensio, *Eclesiastico*, 207-212; N. Peters, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus. Übersetzt und erklärt* (Exegetisches Handbuch zum Alten Testament 25; Münster in Westf.: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung 1913) 358-372; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 141, 144. A.A. Di Lella, R.A. Argall dzielą Syr 42,15–43,33 nie na trzy, lecz na cztery sekcje: I. 42,15-25; II. 43,1-12; III. 43,13-26 i IV. 43,27-33 (zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 491-496; R.A. Argall, *1 Enoch and Sirach. A Comparative Literary and Conceptual Analysis of the Themes of Revelation, Creation and Judgment* [Society of Biblical Literature. Early Judaism and Its Literature 8; Atlanta: Scholars Press 1995] 143-153). Zaś L. Alonso Schökel i G. Sauer jedynie na dwie: 42,15-25 i 43,1-33 (zob. L. Alonso Schökel, *Proverbios y Ecclesiastico* [Los Libros Sagrados 11; Madrid: Ediciones Cristiandad 1968] 299-301; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 291-300). J.L. Crenshaw dzieli 42,15–43,33 na trzy sekcje, ale jego podział odbiega wyraźnie od wszystkich zaprezentowanych dotychczas. Uważa on bowiem, że struktura analizowanego przez nas hymnu przedstawia się następująco: 42,15-21; 42,22–43,26 i 43,27-33 (zob. Crenshaw, „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, 833).

21 Zob. Liesen, *Full of Praise*, 200-277; Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 215.

22 Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 54; tenże, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, 120; S. Goan, „Creation in Ben Sira”, *Milltown Studies*

43,1-12; 43,13-22 i 43,23-26²³. Pierwsza z nich koncentruje się na nieboskłonie i ciałach niebieskich (firmament, słońce, księżyc, gwiazdy i tęcza), druga – na zjawiskach atmosferycznych (śnieg, grad, szron, wiatr, mgła, rosa, północny wiatr, chmury, burza, piorun, lód, upał), trzecia zaś – na otchłani morza i żyjących w nim zwierzętach. Struktura trzyczęściowa Syr 43,1-26 jest lepsza (bardziej adekwatna do tekstu), ponieważ uwzględnia podział na zjawiska atmosferyczne i otchłań morską (z punktu widzenia merytorycznego nie można tych dwóch grup stworzeń traktować razem).

W podziale Syr 43,1-26 pewien problem sprawiają wersety 43,11-12²⁴. Opisują one niezwykle piękno tęczy. Z punktu widzenia podziału przestrzennego stworzenia powinniśmy przypisać je do pierwszej sekcji 43,1-26, czyli do 43,1-10. Tęczę obserwujemy na niebie, dlatego też winna przynależeć do tej części kosmosu. Z drugiej jednak strony, ze względu na swą naturę, nie jest ona ciałem niebieskim, lecz zjawiskiem atmosferycznym, dlatego też 43,11-12 możemy przyłączyć do drugiej sekcji przedstawiającej fenomeny atmosferyczne (43,13-22). Z punktu widzenia merytorycznego to ostatnie rozwiązanie wydaje się bardziej poprawne i słuszne. Wersety poświęcone opisowi tęczy powinniśmy więc przyłączyć do drugiej sekcji centralnej części 42,15–43,33. Jednak z punktu widzenia formalnego (forma literacka) 43,11-12 winne przynależeć do pierwszej sekcji 43,1-26, ponieważ opis tęczy jest rozbudowany (zjawiska meteorologiczne zostały przedstawione znacznie bardziej syntetycznie) i dzięki temu zbliża się do prezentacji ciał niebieskich. Dostrzegając trudność, jaką sprawiają w strukturze hymnu na cześć Stwórcy wersety 43,11-12, opowiadamy się za następującym jego podziałem: I. 43,1-12 (firmament, ciała niebieskie i tęcza), II. 43,13-22 (zjawiska atmosferyczne) i III. 43,23-26 (morze i żyjące w nim zwierzęta). Podział ten opiera się na formie tekstu, a nie jego zawartości merytorycznej. Sprawiające problemy wersety 43,11-12 powinniśmy zatem przypisać do pierwszej sekcji, ponieważ posiadają tę samą formę literacką co 43,1-10, a ponadto tęcza w mentalności semickiej przynależała do firmamentu niebieskiego, a nie zjawisk meteorologicznych.

36 (1995) 82; A. Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)* (Nuovissima Versione della Bibbia 23; Cinisello Balsamo: San Paolo 32002) 203-207; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 492-493. L.G. Perdue dzieli 43,1-26 na dwie sekcje: I. 43,1-22 (wspaniałość nieba i wilgoć) i II. 43,23-25 (obfite życie głębin morskich) (zob. Perdue, *Wisdom and Creation: The Theology of Wisdom Literature*, 278; tenże, *Wisdom Literature. A Theological History* [Louisville – London: Westminster John Knox Press 2007] 253); G. Sauer, *Studien zu Ben Sira* (BZAW 440; Berlin – Boston: De Gruyter 2013) 69; Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 29.

23 Zob. Argall, *I Enoch and Sirach*, 145-151; Caldich-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 88.

24 Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 144.

Dodatkowym potwierdzeniem słuszności przyjętego przez nas podziału jest fakt, że wersety 43,11-12 tworzą wraz z początkiem pierwszej sekcji 43,1-26 inkluzję. Opiera się ona na użyciu rzeczowników *ouranos* („niebo”; w 43,1b i 43,12a), *doksa* („chwała”; w 43,1b i 43,12a) oraz imienia Bożego *hypsistos* („Najwyższy”; w 43,2b i 43,12b). W ten sposób spajają one 43,1-12 w jedną jednostkę literacką, która charakteryzuje się dość obszernym i, w porównaniu z dwiema pozostałymi sekcjami 43,1-26, bardziej szczegółowym opisem poszczególnych dzieł twórczej działalności Boga.

1.2. Gatunek literacki Syr 42,15–43,33

Zdecydowana większość egzegetów twierdzi, że Syr 42,15–43,33 jest hymnem²⁵. Nie wszyscy jednak podzielają ten pogląd. M. Baranowski uważa, że Syr 42,15–43,33 nie jest w swej formie hymnem, lecz należy do gatunku „mieszanego”, podobnie jak Syr 39,14-35²⁶. Opinię tę daje się potwierdzać G.L. Prato, określając ten fragment dzieła mędrca z Jerozolimy, jako „kompozycję hymniczną”²⁷.

Hymn jest to utwór, w którym autor sławi Boga za dokonane dzieła. Jego budowa jest bardzo prosta. Składa się on ze wstępu (autor wyraża zamiar sławienia JHWH lub wzywa inne osoby do wysławiania Go), części zasadniczej

25 Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 299; Argall, *1 Enoch and Sirach*, 142; Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 86; tenże, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, 119-120; tenże, „L'inno al creato (Sir 42,15 – 43,33)”, 54; Crenshaw, „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, 833; Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 215; J. Marböck, *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira* (BZAW 272; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1999) 147; Morla Asensio, *Eclesiastico*, 208; Perdue, *Wisdom and Creation: The Theology of Wisdom Literature*, 278; tenże, *Wisdom Literature*, 253; Potocki, „Mądrość uczonego w Piśmie (Księga Syracha)”, 195; Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 26-27; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 27; J.G. Snaith, *Ecclesiasticus or The Wisdom of Jesus Son of Sirach* (The Cambridge Bible Commentary; Cambridge: Cambridge University Press 1974) 212; J. Synowiec, *Gatunki literackie w Starym Testamencie* (Kraków: Bratni Zew 2003) 55; B.M. Zapff, *Jesus Sirach 25–51* (Die Neue Echter Bibel. Alten Testament; Echter: Echter Verlag 2010) 301; M. Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42-43)”, *Libri sapienziali* (red. M. Priotto) (Parole di Vita 8; Padova: Messaggero di sant'Antonio 2015) 309.

26 „[...] wśród różnych gatunków literackich, jakie stosowane były w nauczaniu mądrościowym, znajduje się także «pieśń chwały» na cześć Boga. Te utwory pochwalne stanowią część rozważań lub wypowiedzi mędrców, a ich ton refleksyjny i zwroty typowe dla dysputy sugerują, że właściwie należałoby mówić o gatunku «mieszanym»” (M. Baranowski, „Chwała Pana napelnia Jego dzieło” [Syr 42,16b]. Wysławianie Stwórcy i dzieła stworzenia w psalmach i księgach mądrościowych”, *Lignum Vitae 1* [2000] 146).

27 „Preferiamo questa denominazione a quella di «inno» vero e proprio, poiché non si può pretendere di trovare in un'opera del II sec., che pur imita la poetica più antica, una suddivisione Chiara di generi letterari, classificabili in base ai criteri formali della scienza esegetica moderna” (Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 141).

(przedstawia powody, dla których należy uwielbiać Pana) i zakończenia (nie ma ono ustalonej treści; często powtarza to, co zostało powiedziane we wcześniejszych częściach lub wyraża zaufanie do Boga bądź prośbę o błogosławieństwo)²⁸. Syr 42,15–43,33 nie zawiera we wstępie wezwania do chwalenia Pana. Odnajdujemy je dopiero w trakcie hymnu (zob. 43,11) oraz w zakończeniu (zob. 43,28)²⁹. Fakt ten uzasadnia obiekcje niektórych uczonych do zaliczenia tego tekstu do gatunku literackiego, którym jest hymn.

Syr 42,15–43,33 w swojej formie i treści uderzająco przypomina znany z egipskiej literatury dydaktycznej onomastykon³⁰. Ten gatunek literacki miał być pomocą dla uczniów w przyswajaniu wiedzy. Zawiera on listę nazw rzeczy, miejsc, zawodów, tytułów, roślin, zwierząt, zjawisk przyrody itd. Zestawienie to miało pomagać adeptom zapamiętanie jak największej liczby elementów przynależących do tego samego zbioru (kategorii) osób lub przedmiotów. Jego obecność możemy zauważyć również w innych księgach, zwłaszcza mądrościowych, Starego Testamentu (zob. Ps 148; Hi 28; 36,27–37,18; 38,4–39,30; 40,14–41,26; Prz 30,15–16.18–20.24–31; Mdr 7,17–20.22–23; 14,25–26), jak również i w samej Księdze Mądrości Syracha (zob. 38,24–39,11; 39,16–35)³¹.

Mędrzec z Jerozolimy nie stworzył jednak w 42,15–43,33 zwykłego onomastykonu. Wzorując się na tym gatunku literackim, wylicza przedziwne elementy świata otaczającego człowieka. Pragnie jednak wskazać na ich relację do Stwórcy, który w swej wszechmocy i mądrości powołał je do istnienia i całkowicie panuje nad nimi. Celem mędrca nie był więc zwykły opis rzeczy, lecz podziwianie i wysławianie mądrości oraz wszechmocy Boga³².

28 Zob. Baranowski, „Chwała Pana napelnia Jego dzieło”, 146–147; M.D. Futato, „Hymns”, *Dictionary of the Old Testament: Wisdom, Poetry and Writings* (red. T. Longman III – P. Enns) (Downers Grove – Nottingham: IVP Academic 2008) 301; H. Gunkel, *Introduction to Psalms. The Genres of the Religious Lyric of Israel* (Mercer Library of Biblical Studies; Macon: Mercer University Press 1998) 23–41; H. Langkammer, „Hymn. II W Biblii”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Walkusz) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993) VI, 1362; *Synowiec, Gatunki literackie w Starym Testamencie*, 52.

29 Zob. Argall, *I Enoch and Sirach*, 142; Baranowski, „Chwała Pana napelnia Jego dzieło”, 147.

30 Zob. W. Kelly Simpson, „Onomastica”, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* (red. D.B. Redford) (Oxford: Univeristy Press 2001) II, 605. G. Sauer nie zgadza się z dostrzeganiem w 42,15–43,33 onomastykonu (zob. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 68).

31 Zob. Caldach-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 54–55; Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 216; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 29,491. Por. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 145–157.

32 „Senza entrare in merito alla questione degli «onomastica», noi riteniamo che la serie di elementi della natura che Ben Sira passa in rassegna in Sir 42,15–43,33 risponda a un doppio scopo di carattere estetico e pedagogico. Da una parte, il saggio vuole descrivere liricamente la bellezza del creato e, dall'altra, vuole istruire il discepolo sulla magnificenza dell'azione creatrice di Dio. In questo caso la serie, invece di risultare monotona e ripetitiva, si trasforma in un mezzo letterario molto efficace. Così, la contemplazione del creato diventa non soltanto un piacere estetico per coloro che leggono o ascoltano il testo, ma anche una via giusta per conoscere il

„Wyrażona w tym poemacie [42,15–43,33 – przyp. autora] doktryna o stwórczej Mądrości Boga w zasadzie nie odbiega od myśli Syracha wyłożonych w jego naukach o porządku i doskonałości dzieł Bożych (16,24–17,14; 39,12-35), niemniej jednak jest to utwór o oryginalnej formie i treści. O ile bowiem wspomniane nauki zmierzały do ukazania Mądrości Bożej w stworzonym świecie drogą wykładu, uzasadnienia, a nawet apologii, to poemat uderza w ton psalmów, sławiących wielkość, potęgę i Mądrość Stwórcy, które to przymioty przejawiają się w Jego dziełach. W ten sposób pochwała Mądrości Bożej w dziełach natury, nawiązując do poprzednich dociekań na temat porządku, celowości i doskonałości rzeczy stworzonych, jednocześnie przenosi niejako ich rezultaty na teren wiary, którą w ten charakterystyczny sposób ożywia aktem uwielbienia Boga, Stwórcy wszystkiego, co istnieje”³³.

2. Tekst 43,1-12

Tekst hebrajski Syr 43,1-12³⁴ zachował się do naszych czasów w dwóch przekazach. Zawiera go zarówno odnaleziony w genizie kairskiej manuskrypt B³⁵, jak i tekst odnaleziony w twierdzy Masada (nie jest on całkowicie czytelny, licznym uszkodzeniom uległy zwłaszcza drugie stychy większości wersetów)³⁶.

- .....
- creatore” (Calduch-Benages, „L'inno al creato [Sir 42,15–43,33]”, 55). Por. Potocki, „Mądrość uczzonego w Piśmie (Księga Syracha)”, 195; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 157.
- 33 Potocki, „Mądrość uczzonego w Piśmie (Księga Syracha)”, 196. „First, he (Syrach – przyp. autora) attempts to instill marvel in his reader at the splendor of creation. Then, he shifts the focus from the works of creation to the creator himself, in order to suggest how much more awe-inspiring YHWH must be” (Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 29).
- 34 Zob. P. Boccaccio – G. Berardi, *Ecclesiasticus. Textus hebraeus secundum fragmenta reperta* (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico 1986) 29; I. Lévi, *The Hebrew Text of the Book of Ecclesiasticus* (Semitic Study Series 3; Leiden: Brill 1904) 56; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 117. Na temat tekstu hebrajskiego i jego tłumaczenia zob. C. Mopsik, *La Sagesse de ben Sira* (Les Dix Paroles; Lagrasse: Verdier 2003) 262-265; V. Morla, *Los manuscritos hebreos de Ben Sira. Traducción y notas* (Asociación Bíblica Española 59; Estella: Editorial Verbo Divino 2012) 268-273, 435-438, 499-450; Peters, *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus*, 361-366; tenże, *Hebräische Text des Buches Ecclesiasticus* (Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagschandlung 1902) 208-214.401-402; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 119-120, 127-133; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 294-295; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 488-489; R. Smend, *Die Weisheit des Jesus Sirach. Erklärt* (Berlin: Verlag von Georg Reimer 1906) 400-405; tenże, *Die Weisheit des Jesus Sirach. Hebräisch und deutsch* (Berlin: Verlag von Georg Reimer 1906) 76; J. Vella, „Eclesiastico”, *La Sagrada Escritura. Antiguo Testamento* (Biblioteca de Autores Cristianos; Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos 1970) V, 181-183; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305-308.
- 35 Zob. P.C. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew. A Text Edition of all Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of all Parallel Hebrew Ben Sira Texts* (Supplements to Vetus Testamentum LXVIII; Leiden – New York – Köln: E.J. Brill 1997) 75; Morla, *Los manuscritos hebreos de Ben Sira*, 268-273; *The Book of Ben Sira. Text, Concordance and an Analysis of the Vocabulary* (The Historical Dictionary of the Hebrew Language; Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language and the Shrine of the Book 1973) 50-51.
- 36 Zob. Beentjes, *The Book of Ben Sira in Hebrew*, 118-119; Morla, *Los manuscritos hebreos de Ben Sira*, 435-438; *The Book of Ben Sira*, 50-51; Y. Yadin, *The Ben Sira Scroll from Masada* (Masada VI. Yigael Yadin Excavations 1963–1965: Final Reports; Jerusalem: Israel Exploration

W niniejszym artykule oprzemy się nie na tekście hebrajskim, lecz greckim Syr 43,1-12, ponieważ właśnie ta wersja tekstu Księgi Mądrości Syracha została uznana za kanoniczną.

- Tłumaczenie greckiego tekstu Syr 43,1-12³⁷:
- 43,1 Duma wysokości, firmament czystości,
wygląd nieba, w widzeniu chwały.
- 43,2 Słońce w wyjściu głoszące w widzeniu,
przedmiot wspaniały – dzieło Najwyższego.
- 43,3 W swoje południe wysusza kraj,
wobec jego skwaru któż się oprze?
- 43,4 Piec dyszący w pracach gorąca,
trzy razy więcej słońce palące góry;
parami ognistymi zionące,
świecąc promieniami, oślepia oczy.
- 43,5 Wielki [jest] Pan, który je uczynił,
z powodu Jego słowa przyspiesza podróz.
- 43,6 Księżyc zjawia się³⁸ we właściwym swoim czasie,
w celu wskazania czasów i znaku wieczności.
- 43,7 Od księżyca znak święta,
źródło światła słabnącego ku zniknięciu.
- 43,8 Miesiąc jest zgodnie z jego imieniem,
rosnąc zdumiewająco w zmianie;
przedmiot zastępów na wysokości,
na firmamencie nieba świecąc.
- 43,9 Chwała gwiazd [jest] pięknem nieba,
ozdoba świecąca na wysokościach Pana.
- 43,10 Z powodu słowa Świętego będą stały zgodnie z postanowieniem
i nigdy nie ustaną w trzymaniach przez nie straży.
- 43,11 Spójrz na tęczę i pobłogosław Tego, który ją uczynił
bardzo piękną w swoim blasku.
- 43,12 Zaokrąglił niebo kręgiem chwały,
ręce Najwyższego napięły ją³⁹.

Society 1999) 186-189, 221-222. Por. J. Strugnell, „Notes and Queries on «The Ben Sira Scroll from Masada»”, *Ertz-Israel* 9 (1969) 117.

37 Grecki tekst Syr 43,1-12 zob. A. Rahlfs (red.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes I-II. II: Libri poetici et prophetici* (Stuttgart; Deutsche Bibelgesellschaft 1979) 452-453; J. Ziegler, *Sapientia Iesu Filii Sirach* (Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum XII/2; Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht 21980) 325-327.

38 *Histesin* (zob. Ziegler, *Sapientia Iesu Filii Sirach*, 326; por. *Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung* [red. W. Kraus – M. Karrer] [Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2009] 1149). Wydanie LXX Rahlfsa zawiera lekcję *en pasin* („we wszystkim”; zob. Rahlfs [red.], *Septuaginta, II*, 453). *W naszym tłumaczeniu przyjęliśmy lekcję Zieglera, a nie Rahlfsa, ponieważ to pierwsze jest wydaniem krytycznym greckiego tekstu Syr.*

39 Inne tłumaczenia greckiej wersji Syr 43,1-12 zob. *Księgi greckie. Przekład interlinearny z kodami gramatycznymi i indeksem form podstawowych* (tłum. M. Wojciechowski) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2008) 671-672; *A New English Translation of the Septuagint. And the Other Greek Translations Traditionally Included under that Title* (red. A. Pietersma

3. Egzegeza

Struktura Syr 43,1-12 jest bardzo prosta i czytelna. Wyznacza ją kryterium tematyczne. Pierwszy werset tekstu (43,1) stanowi wprowadzenie, które poświęcone jest ogólnemu opisowi firmamentu (nieba)⁴⁰. Wersety 43,2-5 mówią o słońcu; 43,6-8 – o księżycu; 43,9-10 – o gwiazdach, a końcowe Syr 43,11-12 przedstawiają niezwykle piękno rozpiętej na niebie tęczy.

3.1. Firmament – 43,1

Syrach rozpoczyna swój zachwyt pięknem stworzonego świata od wzniesienia wzroku i spojrzenia w górę (por. Ps 8,4)⁴¹. Jest to wymowny gest, ponieważ kieruje człowieka ku Bogu (niebo według przekonania Żydów było miejscem, w którym przebywa Bóg; zob. Syr 46,17; 48,20⁴²). W ten sposób przekazuje czytelnikowi wiadomość, że będzie podziwiał piękno otaczającego go świata, nie ze względu na byty materialne, które są wokół niego, lecz wyrażając podziw nad nimi, pragnie jednocześnie skierować swą myśl ku Bogu – Stwórcy wszystkiego. Na samym więc już początku wyliczenia i przedstawienia wspaniałych dzieł Bożych, dających się zaobserwować w świecie, wyraża swą wiarę i nawiązuje pośrednio do teologii stworzenia – swą myśl zwraca ku Najwyższemu, który jest źródłem i początkiem istnienia każdego bytu.

W Syr 43,1 mędrzec kontempluje i zachwyca się pięknem sklepienia niebieskiego. Wyraża je za pomocą trzech syntagm *gauriama hypsous* („duma wysokości”), *stereōma kathariotētos* („firmament czystości”) i *horama doksēs* („widzenie chwały”). Zdumiewa tak wielkie skoncentrowanie słów wyrażających podziw i niezwykłą godność nieba. Wszystkie te określenia odnoszą się do *eidos ouranou* („wygląd nieba”). Swoją admirację przestrzeni niebieskiej mędrzec wyraził także poprzez nadanie temu wersetowi wyjątkowej struktury poetyckiej. Jego budowę oparł na strukturze chiastycznej (A: duma wysokości; B: firmament czystości // B': wygląd nieba; A': widzenie chwały), w której słowa

– B.G. Wright) (New York – Oxford: Oxford University Press 2007) 754-755; *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami* (tłum. R. Popowski) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2013) 1254-1255; *Septuaginta Deutsch*, 1149-1150.

⁴⁰ Zob. Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 30.

⁴¹ Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305.

⁴² Zob. G. Bartelmus, „*šamayim*”, *TDOT XV*, 230-231; J.-M. Fenasse – J. Guillet, „Niebo”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 538; W. Rakocy, „Niebo. II. W Biblii”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Gigilewicz) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2009) XIII, 1030; D.T. Tsumura, „*šamayim*”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlise: Paternoster Press 1996) IV, 163-164.

skrajne odnoszą się do sfery boskiej (wysokość i chwała), centralne zaś – do materialnej (firmament – sklepienie niebieskie i niebo).

Rzeczownika *ouranos* („niebo”) Syrach w swym dziele używa w dwóch znaczeniach, które najczęściej są ze sobą ściśle związane. Po pierwsze, niebo jest częścią stworzonego świata (zob. 1,3; 16,18; 17,32; 43,1.8.9.12; 48,3), która jest poddana władzy i mocy Najwyższego (zob. 1,3; 17,32; 24,5; 48,3). Po wtóre, jest to miejsce przebywania Boga (zob. 46,17 i 48,20). W 45,15 mędrzec wyraża przekonanie o trwałości (nieprzemijalności) sklepienia niebieskiego. Wydaje się, że w 43,1 wszystkie te aspekty *ouranos* są ze sobą połączone. Jest ono zarazem dziełem stwórczej mocy Boga, jak i miejscem Jego przebywania.

W podobny sposób do *ouranos* Syrach używa także rzeczownika *hypsos* („wysokość”). Dwukrotnie oba te rzeczowniki łączy w syntagmę *hypsos ouranou* („wysokość nieba”; zob. 1,3; 17,32). ‘Wysokość’ mędrzec odnosi do miejsca położonego powyżej (znajdującego się ponad czymś; zob. 27,25; 46,9; 50,2), jak również do nieba jako rzeczywistości kosmicznej (zob. 43,8) oraz do miejsca przebywania Boga (zob. 16,17; 51,19). Podobnie więc jak *ouranos* wyraża ono zarówno część stworzonego świata, jak i przestrzeń, w której przebywa JHWH. Właśnie w tym kontekście powinniśmy interpretować pierwszą syntagmę odnoszącą się do firmamentu (*gauriama hypsous* – „duma wysokości”). Nie chodzi w niej o pychę czy zarozumiałość (w tym znaczeniu rzeczownik *gauriama* występuje w 47,4, gdzie określa postawę Goliata, z którym walczył Dawid⁴³), lecz o dumę rozumianą jako świadomość rzeczywistego górowania nad kimś i przewyższania go własnymi zaletami i wartościami. Syntagma „duma wysokości” nie wyraża więc bezpodstawnego i nieuzasadnionego wywyższania się nad kimś/czymś, lecz odnosi się do realnej i rzeczywistej wyższości nad kimś/czymś. Owa dominacja swoje uzasadnienie znajduje w górowaniu firmamentu nad ziemią i człowiekiem oraz w przynależności do sfery zarezerwowanej Bogu.

Sklepienie niebieskie jest opisane także jako „firmament czystości” (*stereōma kathariotētos*). Rzeczownik *stereōma* w greckim tekście Syr poza 43,1 pojawia się jeszcze tylko raz w 43,8. Poprzez użycie go mędrzec nawiązał jednoznacznie i wyraźnie do pierwszego opisu stworzenia (rzeczownik ten pojawia się w greckim jego tłumaczeniu aż dziewięć razy; zob. Rdz 1,6.7.7.8. 14.15.16.20). Powinniśmy również zwrócić uwagę na jego znaczenie. Etymologia tego słowa⁴⁴ wskazuje,

43 Zob. E.-M. Becker – H.-J. Fabry – M. Reitemeyer, „Sophia Sirach/Ben Sira/Ecclesiasticus/Das Buch Jesus Sirach”, *Septuaginta Deutsch. Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament. II: Psalmen bis Daniel* (red. M. Karrer – W. Kraus) (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2011) 2245.

44 Rzeczownik ten pochodzi od rdzenia *stereō/stereo* („czynię stałym, mocnym, trwałym”), do którego dodano przyrostek nominalny *-ma* (R. Romizi, *Greco antico. Vocabolario greco italiano*

że wyraża ono coś stałego, solidnego, trwałego, niezmiennego, czyli podpórę – fundament (doskonale w języku polskim jego znaczenie oddaje rzeczownik ‘firmament’ [od łac. *firmamentum* – „podpora”, „oparcie”, „podstawa”] jako coś stałego, stabilnego, niewzruszonego)⁴⁵. Nieboskłon jest więc niezmienny, trwały i nieprzemijający, dlatego stanowi wraz z ziemią fundament stworzonego świata. Dzięki niemu wprowadzony przez Stwórcę ład i harmonia są utrzymane, kosmos nie pogrąża się w chaosie, jak to było na początku (zob. Rdz 1,7)⁴⁶.

Rzeczownik *stereōma* w 43,1a jest określony za pomocą dopełniacza *kathariotētos* (*kathariotēs* – „czystość”, „przezroczystość”, „przejrzystość”⁴⁷). Słowo to w greckiej wersji Syr jest *hapax legomenon*. W innych księgach LXX spotykamy je jeszcze pięć razy. Czterokrotnie pojawia się w syntagmie *kathariotēs tōn cheirōn* („czystość rąk”), która wyraża właściwe, zgodne z Prawem i sprawiedliwe postępowanie człowieka (czystość w sensie religijno-moralnym, a nie rytualnym), za które spodziewa się on nagrody od Boga (zob. 2 Sm 22,21.25; Ps 18,21.25). Ze względu na kontekst Syr 43,1 powyższe znaczenie *kathariotēs* powinniśmy zdecydowanie odrzucić, ponieważ werset ten nie odnosi się do zachowania człowieka. Jedynie w Wj 24,10 (zdaniem G.H. Boxa i W.O.E. Oesterleya, Syr 43,1 jest wyraźną aluzją do tego tekstu⁴⁸), podobnie jak w Syr 43,1, rzeczownik ten został odniesiony do wyglądu nieba (*eidōs stereōmatos tou ouranou tē[i] kathariotēti*)⁴⁹. Wj 24,10 mówi, że u stóp Boga było coś podobnego do cegły wykonanej z lapis lazuli (lazurytu), co przypominało wyglądem czystość nieba. Tekst ten jednoznacznie łączy przejrzystość nieboskłonu z wyglądem (wizją) Boga. Być może właśnie w tym kontekście powinniśmy rozumieć trzecie określenie nieba jako widzenie chwały (*horama doksēs*). Jeśli nasze odniesienie jest słuszne, to powinniśmy czystość nieboskłonu interpretować jako ukazanie chwały Boga. W LXX rzeczownik *horama* bardzo często odnosi się do widzenia, któremu towarzyszy jakieś ważne przesłanie teologiczne. Być może za treść tego przesłania w Syr 43,1b powinniśmy uznać chwałę (*doksa*)

etimologico e ragionato [Bologna: Zanichelli 32007] 1176). Por. G. Bertram, „*stereos, stereōō, stereōma*”, *TDNT* VII, 609.

⁴⁵ Zob. H.G. Liddell – R. Scott, *A Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press 101996) 1640; J. Lust – E. Eynikel – K. Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1996) II, 438; F. Montanari, *Vocabolario della lingua greca* (Torino: Loescher Editore 22004) 1965; T. Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole: Peeters 2009) 635.

⁴⁶ Zob. Bertram, „*stereos, stereōō, stereōma*”, 609-610; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305.

⁴⁷ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 850; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* II, 218; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 1024; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 347; Romizi, *Greco antico*, 645.

⁴⁸ Zob. Box – Oesterley, „The Book of Sirach”, 473.

⁴⁹ Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 171-172; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 492; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305.

nieba⁵⁰. Jak powinniśmy rozumieć tę chwałę i do czego się ona odnosi? Co jest jej przyczyną?

„W Biblii hebrajskiej słowo chwała zawiera w sobie ideę ciężaru, wagi. Waga jakiegoś bytu w jego istnieniu określa jego znaczenie, szacunek rodzący się z owego znaczenia, chwałę. Tak więc w języku hebrajskim ‘chwała’ oznacza nie tyle może czyjąś dobrą reputację, ile raczej rzeczywistą wartość, odpowiadającą jego powadze”⁵¹.

W 43,1b chodzi o chwałę, czyli niezwykle piękno i godność sklepienia niebieskiego samego w sobie. Na podstawie łączności nieba z Bogiem nie możemy jednak wykluczyć możliwości rozumienia chwały, o której tu mowa, w odniesieniu do chwały Boga (por. Ps 19,2: „Niebiosą głoszą chwałę Boga, dzieło rąk Jego nieboskłon obwieszcza”)⁵².

Syrach w 43,1 wyraża swój zachwyt nad pięknem nieba. Całkowicie skupia się na tym jego aspekcie (mówi tylko i wyłącznie o nim). Określa je jako coś trwałego i niezmiennego, co gwarantuje zachowanie wprowadzonego przez Boga porządku i harmonii⁵³. W jego oczach firmament nie jest jedynie częścią materialnego świata, lecz poprzez odniesienie do pierwszego opisu stworzenia świata (użycie rzeczownika *stereōma*) wskazuje na Stwórcę. On go stworzył, dlatego jest Mu całkowicie poddany. Niezwykle piękno nieboskłonu świadczy o pięknie, wielkości i chwale JHWH. Niebo jest jedynie odbłaskiem Jego chwały i piękna.

3.2. Słońce – 43,2-5

Pierwszym z ciał niebieskich znajdujących się na firmamencie nieba, które wymienia Syrach, jest słońce. Rzeczownik *helios* („słońce”) w greckim tekście dzieła Syracha występuje poza 43,2-5 jeszcze dziewięć razy. Mędrzec mówi przede wszystkim o nim jako o źródle światła. W 17,31 stwierdza, że daje ono największe światło, choć samo podlega zaćmieniom. Światło wszystkich dni pochodzi od niego (zob. 33,7). Jednak blask Boga przewyższa wielokrotnie (dosł. dziesięć tysięcy razy) jego jasność (zob. 23,19). Słońce oświeca i widzi

50 Rzeczownik *horama* jest rzeczownikiem odsłownym (zob. Romizi, *Greco antico*, 883), więc *genetivus doksēs* możemy zinterpretować jako *genetivus obiectivus*. Syntagmę *horama doksēs* powinniśmy rozumieć wtedy jako widzenie, które dotyczy chwały.

51 D. Mollat, „Chwała”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum, 1990) 134-135. Por. G. Kittel, „*dokēō* ktl. D. *doksa* in the LXX and Hellenistic Apocrypha”, *TDNT* II, 242-245; M. Nobile, „Gloria”, *Temi teologici della Bibbia* (red. R. Penna – G. Perego – G. Ravasi) (Cinisello Balsamo: San Paolo 2010) 639-642.

52 Zob. Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 30; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 492.

53 Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305.

wszystko (zob. 42,16), jednak samo jest przed Najwyższym, tzn. służy Mu i jest Mu podległe (zob. 17,19). Bóg je zatrzymał na prośbę Jozuego (zob. Syr 46,4; por. Joz 10,12-13) i cofnął je na znak dla Ezechiasza (zob. Syr 48,23; por. 2 Krl 20,5-11; Iz 38,4-8.21-22). Syrach zachwyca się pięknem słońca. Do jego blasku porównuje niezwykle piękny wygląd arcykapłana Szymona sprawującego czynności liturgiczne (zob. 50,7). Wschód tej gwiazdy jest tak piękny, jak uroda dobrej kobiety w ładzie jej domu (zob. 26,16). Mędrzec mówi więc o tym ciele niebieskim w dwóch aspektach. Po pierwsze, jest ono źródłem światła i oświeca wszystko, dlatego nic nie jest przed nim ukryte. Po wtóre, Syrach zachwyca się jego pięknem. Jednocześnie wyraża on swą wiarę, że nie jest ono bóstwem, ale dziełem Boga, które jak wszystkie inne jest Mu całkowicie podporządkowane i posłuszne Jego woli.

Dokładny sens pierwszego stychu 43,2 (*hēlios en optasia[i] diaggelōn en eksodō[i]*) jest dość trudny do zrozumienia, ze względu na niedopowiedzenia i układ słów (dosł. „słońce w widzeniu głoszące w wyjściu”). Nasuwają się bowiem następujące pytania: co jest treścią głoszenia słońca (co ono ogłasza)? Czy ono głosi w widzeniu (poprzez obserwowanie go), czy w swoim wyjściu? Są to istotne pytania, gdyż od odpowiedzi na nie zależy właściwa interpretacja i sens 43,2a.

Z całą pewnością możemy stwierdzić, że podmiotem analizowanego przez nas stychu jest słońce. Jednoznaczna jest także syntagma *en eksodō[i]* („w wyjściu”; por. Syr 38,23; 40,1; 50,5.8). Oznacza ona bowiem wschód słońca⁵⁴. Do czego jednak powinniśmy odnieść imiesłów „głoszące” (*diaggellōn*)? Do widzenia (*en optasia[i]*), czy też do wschodu słońca? Przesłanie 43,2a zdaje się mówić, że słońce, gdy na nie patrzymy podczas jego wschodu, coś nam ogłasza. Treść tego przekazu wyraża drugi stych 43,2. Słońce jest przedmiotem (*skeuos*) wspaniałym – nadzwyczajnym (*thaumaston*) i jest ono dziełem Najwyższego (*ergon hypsistou*).

Przymiotnik *thaumastos* („cudowny”, „wspaniały”, „nadzwyczajny”) w greckiej wersji Syr poza analizowanym przez nas stychem zawsze jest odniesiony do Boga (wyjątek stanowi 16,11, jednak w tekście tym pełni on funkcję przysłówka, a nie przymiotnika). Dzieła Pana są zdumiewające (zob. 11,4; w 38,6; 42,17; w 43,25 występuje *thaumasios*, czyli forma pokrewna tego przymiotnika), a Jego potęga jest przedziwna (zob. 43,29). Syntagma *skeuos thaumaston* (43,2ba) wyraża zachwyt nad pięknem słońca oraz jego niezwykłą wielkość i doniosłość. Nie odnosi się jedynie do kategorii estetycznych, ale również do ontycznych – wyraża ogromne znaczenie słońca i jego niezwykłą moc, która zostanie opisana i przedstawiona w następnych wersach (43,3-5). Zdaje się, że

⁵⁴ Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60.

nie bez przyczyny tekst grecki określa słońce za pomocą rzeczownika *skeuos* („przedmiot”, „rzecz”). W ten sposób tłumacz jednoznacznie podkreślił naturę tego ciała niebieskiego. Nie jest ono bytem osobowym, ani nie posiada żadnych cech osobowych, jest zwykłym bytem materialnym jak wszystkie inne rzeczy, które otaczają człowieka. Ponadto odniesienie do słońca tego słowa wydaje się podkreślać jego naturę, tzn. zostało ono stworzone przez Boga, tak samo jak rzemieślnicy wytwarzają różnego rodzaju przedmioty i narzędzia (aspekt apologetyczny w odniesieniu do innych religii i kultur, które uprawiały astrologię⁵⁵).

W drugiej części 43,2b mędrzec wyraża tę prawdę jednoznacznie i wprost: słońce jest dziełem Najwyższego (*ergon hypsistou*⁵⁶). On je stworzył i jako Stwórca ma nad nim całkowitą i absolutną władzę. Ono Mu podlega, choć jest bytem niezależnym w materialnym świecie, to jednak jest poddane całkowicie Jego woli. Aspekt ten zostanie rozwinięty w dalszej prezentacji słońca w 43,2-5 (zwłaszcza w 43,5).

Syrach naucza, że wiele dzieł Bożych pozostaje w ukryciu przed człowiekiem i nigdy nie będzie on mógł ich poznać (zob. 11,4; 16,21; 43,33). Są one wielkie (zob. 17,8,10), cudowne, – niezwykle (zob. 11,4; 43,25), bardzo piękne (zob. 39,16), dobre (zob. 39,33), godne miłości (zob. 42,22), dlatego należy wychwalać Boga za Jego dzieła (zob. 39,14). Nikt nie jest w stanie opisać ich wszystkich (zob. 18,4). Bóg każde z nich powołał do istnienia swoim słowem (zob. 16,26; 42,15), występują one parami, jedno obok drugiego (zob. 33,15), i od chwili stworzenia Najwyższy wyznaczył im ich zadania i rolę, jaką mają spełnić (zob. 16,26-27). Bóg napełnił je swoją chwałą (zob. 42,16), jednak JHWH jest większy niż Jego dzieła (zob. 43,28)⁵⁷. Słońce jako jedno ze stworzeń Bożych wpisuje się doskonale w ten nakreślony przez mędrca obraz dzieł Bożych. Jest ono ich przedstawicielem, w którym niejako skupiają się i ogniskują w sposób szczególny wszystkie cechy stworzeń (piękno, wielkość, poddanie Bogu i pochodzenie od Niego oraz rola, jaką On mu wyznaczył).

Następne wersety (43,3-4) przedstawiają oddziaływanie słońca na ziemię i mówią o jego wielkiej mocy, którą nadał mu Stwórca. Syr 43,3 koncentruje się na wysokiej temperaturze (efekt termiczny), którą powoduje słońce. W pierwszym styku tego wersetu zostało ono ukazane w swojej największej mocy – w południe (*en mesēmbria[i]*), czyli wtedy, gdy znajduje się najwyżej na nieboskłonie i najmocniej rozgrzewa ziemię swoimi promieniami (zob. Rdz 18,1; 2 Sm 4,5; Syr

⁵⁵ Zob. Caldach-Benages, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, 131-135.

⁵⁶ W greckim tekście Syr przymiotnik *hypsistos* zawsze, gdy występuje w liczbie pojedynczej, zostaje substancywizowany i odniesiony do Boga (Najwyższy).

⁵⁷ Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 306.

34,16)⁵⁸. Południe jest również porą dnia, gdy słońce jest najjaśniejsze. Wysusza ono ziemię, czyniąc ją nieurodzajną i pozbawioną życia, co wyraża czasownik *anaksērainō* („wysuszać”, „osuszać”⁵⁹). Czynność, do której on się odnosi, nie jest tylko prostym pozbawieniem ziemi wody. Ze względu na przedrostek *ana-* („znowu”) wysuszanie nie jest jednorazowe, ale jest czynnością ciągle powtarzaną⁶⁰. Słońce za każdym razem, gdy się pojawia, pozbawia ziemię dającej życie wilgoci. Nie jest to działanie jedynie miejscowe, ale obejmuje większy obszar ziemi, co podkreśla dopełnienie bliższe *anaksērainō – chōran* („kraj”). Również zasięg terytorialny (nie tylko jakieś jedno miejsce lub określona powierzchnia, ale cały kraj – obszar, który dla semitów często był synonimem całej ziemi) oddziaływania słońca podkreśla jego wielką i niezwykłą moc.

Drugi stych 43,3 uwydatnia niszczącą moc promieni słonecznych. Czyni to za pomocą pytania retorycznego: „wobec jego skwaru któż się oprze?” (*kai enantion kaumatos autou tis hypostēsetai*). Odpowiedź jest znana wszystkim: nikt nie jest w stanie oprzeć się żarowi słońca⁶¹. W ten sposób Syrach wyeksponował dominację słońca nad światem – ziemią i wszystkimi istotami żyjącymi na niej⁶². Sile takiej temperatury nikt/nic nie jest w stanie się oprzeć. Powinniśmy dopatrzeć się tu analogii do działania Boga, który jest wszechmocny i nic nie jest w stanie Mu się przeciwstawić. Podobne w swym oddziaływaniu na świat jest słońce. Jest ono jednak tylko dziełem (stworzeniem) Boga, które nie dorównuje swą mocą potędze Stwórcy.

Moc promieni słonecznych i ich niezwykłą zdolność rozgrzewania i wysuszenia ziemi podkreśla również Syr 43,4ab. Mędrzec, pragnąc wyeksponować gorąco, które sprowadza na ziemię słońce, porównuje je do pieca⁶³ wytwarzającego wysoką temperaturę. Stwierdza, że wytwarza ono ciepło znacznie

58 Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60; D.T. Tsumura, „šemeš”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlisle: Paternoster Press 1996) IV, 186; K. van der Toorn, „Sun”, *ABD* VI, 237; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 306.

59 Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 114; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* I, 30-31; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 188; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 43. W Syr 14,9 czasownik ten został użyty w sensie metaforycznym, w odniesieniu do duszy.

60 Zob. Romizi, *Greco antico*, 97.

61 W Syr 14,27 mędrzec stwierdza, że mądrość może ochronić człowieka przed żarem i skwarem. Jest to jednak tekst metaforyczny, w którym mędrzec wyraża jeden ze skutków przyłgnięcia do mądrości i zdobycia jej (zob. A. Piwowar, „Mędrzec – ideał człowieka poszukującego mądrości (Syr 14,20–15,10). Część I: Działanie mędrca [Syr 14,20–27]”, *Biblical Annals* 6/2 [2016] 217–218).

62 Zob. Argall, *I Enoch and Sirach*, 146; G. Pérez Rodríguez, „Eclesiástico”, *Biblia Comentada* IV. Libros Sapienciales (Biblioteca de Autores Cristianos 218; Madrid: La Editorial Catolica 21967) 1267; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 492.

63 Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 297.

przewyższające swą intensywnością i bardziej dokuczliwe niż to wytwarzane przez ten drugi. Syrach nie precyzuje dokładnie o jakiego rodzaju piec chodzi. Stwierdza jedynie, że jest to piec „dyszący w pracach gorąca” (*fysōn en ergaois kaumatos*). Rzeczownik *kaminos* („piec”) w greckim tekście Syr poza analizowaną przez nas perykopą występuje jeszcze sześć razy. W 27,5 i 38,30 mędrzec mówi o piecu garncarskim, zaś w 31,26 i 38,28 o piecu służącym do produkcji metalu (piec kowalski)⁶⁴. W 2,5 w metaforze odnoszącej się do oczyszczenia człowieka i poddania go próbie nawiązuje do pieca, który był używany do oczyszczania metali szlachetnych⁶⁵. Każdy ze znanych Syrachowi rodzajów pieców, do których odwołuje się on w swoim dziele, wytwarzał bardzo wysoką temperaturę, zwłaszcza jeśli weźmiemy pod uwagę gorący klimat Palestyny, potęgował on jeszcze bardziej skwar wytwarzany przez piec i czynił go nieznosnym do wytrzymania. Praca, a nawet samo przebywanie w takich warunkach, były bardzo uciążliwe. Temperatura, którą sprowadza na ziemię słońce, jest jednak trzy razy większa (*triplasiōs hēlios*) niż ta wytwarzana przez rozżarzony piec rzemieślniczy.

W 43,4b mędrzec nawiązuje do 43,3a. Tam słońce wysuszało kraj, tu pali (wypala) góry. Góry w mentalności semickiej były symbolem stabilności, pewności, niezachwiania (zob. Syr 16,19)⁶⁶. Pomimo ich trwałości i niezmienności (jest to coś niezwykłego w zmiennym świecie), słońce dominuje nad nimi i może je zniszczyć swym żarem. W ten sposób Syrach po raz kolejny podkreślił przeogromną moc tego ciała niebieskiego, które przewyższa wszystkie inne stworzenia, nawet góry – symbol niezwyklej mocy w otaczającym człowieka świecie.

W opisie słońca mędrzec z Jerozolimy koncentrował się do tej pory na efektach cieplnych (gorącu, skwarze), które ono powoduje. W 43,4cd przechodzi do jego drugiego oddziaływania na świat, a mianowicie do jego blasku. Pierwszy stych tego wersetu jest dość trudny do dokładnego zrozumienia (*atmidas pyrōdeis ekfysōn*). Występuje w nim bowiem syntagma *atmides pyrōdeis* („pary/wyziewy/dymy ogniste”). Wydaje się, że w wyrażeniu tym zawarta jest idea emitowania przez słońce czegoś, co przypomina ogień lub jest do niego podobne. Jest to coś niestałego, ulotnego, jak dym, para, mgła (*atmis*⁶⁷), jednak pomimo tej ulotnej

⁶⁴ Zob. Box – Oesterley, „The Book of Sirach”, 474.

⁶⁵ Zob. N. Caldach-Benages, *En el crisol de la prueba*. Estudio exegético de Sir 2,1-18 (Asociación Bíblica Española 32; Estella: Editorial Verbo Divino 1997) 82-83; tenże, *Un gioiello di sapienza*. Leggendo Siracide 2 (Cammini nello Spirito. Biblica 45; Milano: Paoline 2001) 53-54. Właśnie w tym sensie G. Sauer interpretuje piec w 43,4ab (zob. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 72-73).

⁶⁶ Zob. X. Léon-Dufour, „Góra”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 300; M. Selman, „har”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlise: Paternoster Press 1996) I, 1051.

⁶⁷ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 271; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* I, 70; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 372; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 101; Romizi, *Greco antico*, 234.

natury jest jak ogień. Jeśli nasza interpretacja jest prawidłowa i słuszna, to w 43,4c Syrach kontynuowałby z jednej strony przesłanie poprzednich wersetów mówiących o wysokiej temperaturze, jaką wytwarza słońce (J.G. Snaith uważa, że 43,4c jest rozszerzeniem i kontynuacją metafory pieca z w. 4a⁶⁸), z drugiej zaś, mówiąc o czymś podobnym do ognia, przechodziłby od jego gorąca do światła i blasku (ogień jest naturalnym źródłem światła). Stych ten stanowi więc przejście od jednego do drugiego tematu, który mędrzec porusza, omawiając słońce i opisując jego zadania.

Czwarty stych 43,4 poświęcony jest już wyłącznie światłu (blaskowi) pochodzącemu od słońca. Czasownik *eklampō* wyraża emitowanie światła. Jego źródłem może być lampa (zob. 26,17), księżyc (zob. 43,8) i słońce (zob. 50,7). W 43,4d dopełnieniem bliższym tego czasownika jest rzeczownik w liczbie mnogiej *aktis* („promień światła”⁶⁹; zob. Mdr 2,4 i 16,27). Słońce świeci światłem tak mocnym, że oślepia ono oczy (*amauroi ofthalmous* – por. Pwt 34,7)⁷⁰. Jest więc ono najmocniejszym źródłem światła, które jest tak intensywne, że nie można patrzeć na jego blask.

Ostatni werset poświęcony opisowi słońca (43,5) powraca w swym przesłaniu do 43,2b. Tworzy w ten sposób inkluzję prezentacji tego ciała niebieskiego⁷¹. Mędrzec powtórnie wyraża prawdę, że jest ono dziełem Boga: „Wielki [jest] Pan, który je uczynił” (*megas kyrios ho poiēsas auton*). Powtórzenie myśli o Bogu jako Stwórcy słońca z jednej strony nawiązuje do Rdz 1,14-17, z drugiej zaś, podobnie jak tam, posiada bardzo mocny aspekt apologetyczno-polemiczny w stosunku do innych religii i kultur, które uznawały słońce za bóstwo lub przypisywały mu niezwykłą, nadprzyrodzoną rolę wobec świata⁷².

W 43,5a Bóg jest określony jako wielki⁷³. O wielkości JHHW mędrzec mówi w 39,6 i 46,5. Przymiotnik ten podkreśla w tych tekstach niezwykle działanie Najwyższego wobec człowieka: może On obdarzyć go mądrością (dosł. „duchem zrozumienia”) i działa na jego korzyść, uwalniając go od wielkiego niebezpieczeństwa (nieprzyjaciół). Wielkość Boga wyraża się więc w Jego konkretnym

⁶⁸ Zob. Snaith, *Ecclesiasticus or The Wisdom of Jesus Son of Sirach*, 213.

⁶⁹ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 59; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint I*, 18; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 123; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 23; Romizi, *Greco antico*, 55.

⁷⁰ „43,4d spielt auf die Blendwirkung der Sonnenstrahlen an, die im Orient nicht selten zum Verlust der Sehkraft führt” (Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 306). Por. Schmidt Goering, *Wisdom’s Root Revealed*, 30.

⁷¹ Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305.

⁷² Zob. Baranowski, „Chwała Pana napęłnia Jego dzieło”, 143; Becker – Fabry – Reitemeyer, „Sophia Sirach/Ben Sira/Ecclesiasticus/Das Buch Jesus Sirach”, 2246; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 172-176; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42-43)”, 309; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 305.

⁷³ Zob. Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 297; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 306.

i niezwykle postępowaniu, które przewyższa ludzkie możliwości pod każdym względem, dlatego „jest Panem wzbudzającym bojaźń, bardzo wielkim i cudowna jest Jego potęga” (43,29). Wielkość Boga wyraża także Jego panowanie nad stworzonym światem – wszystko jest Mu posłuszne, ponieważ On to uczynił (*ho poiēsas*)⁷⁴. W greckim tekście dzieła Syracha czasownik *poiēō* („czynić”, „robić”), gdy jest odniesiony do JHWH, stanowi synonim *ktidzō* („stwarzać”)⁷⁵, a jego substantywizowane *participium aoristi* (*ho poiēsas*) odnosi się do Stwórcy⁷⁶.

Bóg stworzył słońce i dlatego jest Mu ono posłuszne. Jego słowo kieruje ruchem tego ciała niebieskiego (43,5b; dosł. „z powodu Jego słowa [słońce – przyp. autora] przyspiesza podróż”). Słowo Boga, o którym jest mowa w 43,5b, po raz kolejny odsyła nas do pierwszego opisu stworzenia świata, według którego Bóg powołał do istnienia wszystkie byty za pomocą swego słowa (zob. Rdz 1,1–2,4a). Do stwórczej mocy słowa Bożego grecka wersja dzieła mędrca z Jerozolimy nawiązuje w 39,17 i 42,15, zaś w 39,31; 43,10,26 i 48,3 Syrach wyraża przekonanie, że słowo Pana kieruje wszystkimi bytami, które są mu posłuszne⁷⁷. Również słońce, pomimo swego wyjątkowego miejsca wśród całego stworzenia, podporządkowane jest słowu Najwyższego. Z Jego powodu przyspiesza ono swój ruch na nieboskłonie (*katespeusen poreian* – dosł. „przyspiesza podróż”). Powinniśmy zwrócić uwagę na formę *katespeusen*. Jest to forma trzeciej osoby liczby pojedynczej trybu oznajmującego strony czynnej aorystu, czyli czasu przeszłego dokonanego, którą powinniśmy przetłumaczyć jako „przyspieszyło” (ze względu na podmiot ‘słońce’). 43,5b odnosiłby się w tym wypadku do jakiegoś wydarzenia historycznego z przeszłości, ale Biblia mówi raczej o zatrzymaniu/powstrzymaniu słońca przez Boga (zob. Joz 10,12; 2 Krl 20,11; Iz 38,8; Hi 9,7), a nie o przyspieszeniu jego biegu. Wobec tego *katespeusen* powinniśmy uznać za *aoristum gnomicum* (aoryst wyrażający prawdę ogólną lub regułę, która obowiązuje zawsze, w każdych okolicznościach – prawo uniwersalne). Zgodnie z tą interpretacją tej formy czasownikowej 43,5b stwierdza, że słońce porusza się na rozkaz Boży i ze względu na nie kontynuuje swoją podróż – ruch po nieboskłonie (por. Ps 19,5c–7⁷⁸). L. Alonso Schökel i N. Calduch-Benages interpretują przyspieszanie podróży słońca przez Boga w 43,5b jako jego

⁷⁴ „[...] il richiamo però in 5a alla grandezza del Dio creatore non intende solo ristabilire le distanze tra creatore e creatura, ma è come un conferimento di potere” (Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 176-177).

⁷⁵ Zob. Syr 15,14; 17,3; 42,24. Por. H. Braun, „*poiēō ktl.*”, *TDNT* VI, 459-460.

⁷⁶ Zob. Syr 4,6; 7,30; 10,12; 32,13; 33,13; 38,15; 39,5,28; 43,11,33; 47,8. Por. Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 79.

⁷⁷ „In Ben Sira’s view, YHWH also governs the *functioning* of nature by means of his word” (Schmidt Goering, *Wisdom’s Root Revealed*, 28).

⁷⁸ Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 301; Baranowski, „Chwała Pana napętnia Jego dzieło”, 143; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 174-176; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 306.

zachód⁷⁹. W ten sposób według nich Syrach mówi o wschodzie słońca, jego zenicie (południe) i zachodzie, które następuje z polecenia Boga⁸⁰. Zastanawiające jest jednak, dlaczego Bóg miałby przyspieszać zachód słońca, a nie na przykład jego wschód lub cały jego bieg na nieboskłonie.

W opisie słońca w Syr 43,2-5 dominującym elementem jest wysoka temperatura, którą ono wytwarza⁸¹. Można odnieść wrażenie, że właśnie ona jest jego główną czynnością – zadaniem wyznaczonym mu przez Stwórcę. Syrach nawiązuje także do jego blasku. Możemy tu jednak zauważyć istotną różnicę pomiędzy Syr a resztą Starego Testamentu, w którym zdecydowana większość tekstów mówiących o słońcu odnosi się do niego przede wszystkim jako do źródła światła (ok. 150 odniesień)⁸². Zadziwiający jest fakt, że mędrzec nie wspomina nic o funkcji słońca ani w odniesieniu do wyznaczania czasu (dzień i noc; por. Rdz 1,16; Ps 104,19-20; 136,8-9)⁸³, ani kalendarza⁸⁴, o czym mówi Rdz 1,14. Zdaniem niektórych uczonych badających ten tekst, może to być spowodowane polemiką Syracha ze środowiskami żydowskimi, które przyjęły i posługiwały się kalendarzem słonecznym⁸⁵. W 43,2-5 niezwykle jest również fakt, że mędrzec nie nawiązał także w żaden sposób do bogatej w Starym Testamencie symboliki słońca⁸⁶, a jedynie opisał je fenomenologicznie.

79 M. Zappella nie uznaje tej interpretacji (zob. Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42-43)”, 309-310).

80 Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 301; Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15-43,33)”, 60. Por. Argall, *1 Enoch and Sirach*, 146 przyp. 361; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 492.

81 Zob. Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 217; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 144; Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 72. R.A. Argall uważa, że 43,2-5 koncentruje się nie na zarze słońca, ale na nim jako na narzędziu gniewu: „With a variety of verbs, ben Sira highlights the sun's fitness as an instrument of wrath (43:2-5) [...] The sun has a punishing capacity as it carries out the word of the Lord (43,5b)” (Argall, *1 Enoch and Sirach*, 146).

82 Zob. *Le immagini bibliche. Simboli, figure retoriche e temi letterari della Bibbia* (red. L. Ryken – J.C. Wilhoit – T. Longman III) (Dizionario San Paolo; Cinisello Balsamo: San Paolo 2006) 1350.

83 Zob. E. Lipiński, „šemeš”, *TDOT XV*, 311-313; Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73; Tsumura, „šemeš”, 186.

84 Zob. Calduch-Benages, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, 128.

85 Zob. Calduch-Benages, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, 128-129; Crenshaw, „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, 834; A. Rofé, „The Onset of Sects in Postexilic Judaism: Neglected Evidence from the Septuagint, Trito-Isaiah, Ben Sira, and Malachi”, *The Social World of Formative Christianity and Judaism. Essays in Tribute to Howard Clark Kee* (red. J. Neusner – E.S. Frerichs – P. Borgen – R. Horsley) (Philadelphia: Fortress Press 1988) 43-44; B.G. Wright, „«Fear the Lord and Honor the Priest». Ben Sira as Defender of the Jerusalem Priesthood”, *The Book of Ben Sira in Modern Research. Proceedings of the First International Ben Sira Conference 28-31 July 1996 Soesterberg* (BZAW 255; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1997) 207-208.

86 Zob. *Le immagini bibliche*, 1350-1351; Tsumura, „šemeš”, 188; van der Toorn, „Sun”, 237-239.

3.3. Księżyc – 43,6-8

Zgodnie z kapłańskim opisem stworzenia świata księżyc został powołany do istnienia po słońcu (zob. Rdz 1,16). Kolejność tę zachował Syrach w swoim zachwycie nad ciałami niebieskimi, dlatego po przedstawieniu słońca, prezentuje księżyc. Niektórzy egzegeci z zachowania owej kolejności stwarzania w 43,1-12 wyciągają bardzo wątpliwy i zbyt daleko idący wniosek, że w czasach Syracha wiadomo było, że księżyc nie świeci własnym światłem jak gwiazdy, lecz jedynie odbija światło słoneczne⁸⁷.

Rzeczownik *selēnē* („księżyc”) w greckim tekście Syr poza 43,6-8 występuje jeszcze tylko dwa razy. Metafora zawarta w 27,11 podkreśla zmienność tego ciała niebieskiego (fazy księżyca). Zaś w 50,6 ukazuje piękno księżyca w pełni, do którego porównany jest wygląd arcykapłana Szymona, gdy wychodził z przybytku. W analizowanym przez nas tekście mędrzec koncentruje się całkowicie na pierwszej z tych cech księżyca, pomijając milczeniem opis jego piękna.

Pierwszy stych 43,6: „Księżyc zjawia się we właściwym swoim czasie” (*kai hē selēnē histesin eis kairon autēs*) możemy interpretować na dwa różne sposoby. Po pierwsze, może on odnosić się do wschodu księżyca, tzn. pojawienia się go na niebie. Po wtóre, słowa te mogą określać księżyc rosnący (od nowiu do pełni). Trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, która z tych interpretacji jest prawidłowa i właściwa. Za pierwszą z nich może przemawiać analogia do opisu słońca, które jest ukazane najpierw podczas wschodu. Tak czy inaczej tekst ten odnosi się do pojawienia się księżyca na niebie, tzn. momentu lub czasu, w którym staje się on widoczny.

Już w pierwszym stychu 43,6 mędrzec podkreśla odniesienie księżyca do czasu („we właściwym swoim czasie” – *eis kairon autēs*). Należy podkreślić, że mędrzec nie mówi o zwykłym czasie w znaczeniu chronologicznym (*chronos*)⁸⁸, lecz o jakimś momencie/czasie wyjątkowym, specjalnym, w którym dzieje się coś ważnego i wyjątkowego (często oczekiwanego przez długi czas) – chwila właściwa, czas uprzywilejowany mający wyjątkowe znaczenie w historii lub dla życia człowieka (*kairos*)⁸⁹. Być może chodzi tu o nów, który oznaczał początek

⁸⁷ Zob. Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 298; tenże, *Studien zu Ben Sira*, 73.

⁸⁸ Zob. G. Delling, „*chronos*”, *TDNT IX*, 581-592; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint II*, 520; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2376-2377; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 737-738; Romizi, *Greco antico*, 1492-1493; R.C. Trench, *Trench's Synonyms of the New Testament* (Peabody: Hendrickson Publishers 2000) 221-223.

⁸⁹ Zob. G. Delling, „*kairos klt.*”, *TDNT III*, 458-459; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint II*, 222; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 1034; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 335-336; Romizi, *Greco antico*, 651; Trench, *Trench's Synonyms of the New Testament*, 221-223.

każdego miesiąca według kalendarza księżycowego⁹⁰. Ów dzień był, podobnie jak szabat, dniem odpoczynku (por. 2 Krl 4,23; 1 Mch 10,34; Ps 81,4; Iz 1,13; 66,23; Ez 46,1.3; Oz 2,13; Am 8,5), świętowania (por. Lb 10,10; 1 Sm 20,5.24.27; Jdt 8,6; Iz 1,14) i składania ofiar (por. Lb 28,14; 29,6; 1 Krn 23,31; 2 Krn 2,3; 8,13; 31,3; Ezd 3,5; Ne 10,34; Ez 45,17; 46,6)⁹¹. Pierwszy dzień miesiąca (dzień nowiu) był więc bardzo ważnym w życiu Izraela. Z całą pewnością można do niego odnieść *kairos*. Powyższą interpretację zdają się potwierdzać dalsze wersety, które mówią o mierzeniu czasu i wyznaczaniu dni świątecznych za pomocą księżyca (zob. 43,6b-7).

Werset 43,6b zawiera dwa określenia księżyca, które definiują jego funkcje w stworzonym świecie, łącząc go z upływem czasu (kalendarzem). Pierwszym z nich jest *anadeiksis chronōn* („wskazanie czasów”). Rzeczownik *anadeiksis* („wskazanie”, „oznaczenie”, „deklaracja”⁹²) jest *hapax legomenon* w LXX. Za pomocą syntagmy *anadeiksis chronōn* Syrach stwierdza, że pierwszą funkcją księżyca jest wskazywanie czasu, jego zmian i upływu. Chodzi tu nie o jakiś czas/moment wyjątkowy jak w 43,6a (*kairos*), lecz czas w znaczeniu chronologicznego przemijania – upływu (*chronos*).

Drugim określeniem, które również wskazuje na funkcję księżyca jest *sēmeion aiōnos* („znak wieczności”). Rzeczownik *aiōn* w greckim tekście dzieła mędrca z Jerozolimy zawsze odnosi się do długiego okresu czasu („wiek”, „wieczność”)⁹³. Syntagma *sēmeion aiōnos* sprawia pewną trudność w jej interpretacji, ponieważ w zależności od roli składniowej dopełniacza *aiōnos* może być ona interpretowana jako „znak wieczności” (dopełniacz jako przydawka) lub „znak wieczny” (*genetivus hebraicus*). W pierwszym znaczeniu odnosiłaby się ona do roli księżyca jako ciała niebieskiego wskazującego upływ długich okresów czasu (wieków)⁹⁴. W drugim zaś wypadku wyrażałaby wieczne jego trwanie – jest on wieczny, czyli nieprzerwanie trwa na zawsze (por. Ps 72,5; 89,38)⁹⁵. Wydaje się, że z powodu kontekstu bliższego, który koncentruje się na wyznaczaniu

90 Zob. R.E. Clements, „*yārēah; yerah*”, *TDOT* VI, 357.360; M. Join-Lambert – P. Grelot, „Czas”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 175.

91 Zob. S.B. Massouh – P.A. Verhoef, „*yerah*”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlisle: Paternoster Press 1996) II, 540; R. de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu* (Poznań: Pallottinum 2004) 482. Por. Pérez Rodríguez, „Eclesiástico”, 1268; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 493.

92 Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 103; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* I, 27; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 175; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 39; Romizi, *Greco antico*, 85.

93 Zob. H. Sasse, „*aiōn, aiōnios*”, *TDNT* I, 198-202.

94 Zob. Argall, *I Enoch and Sirach*, 147.

95 Zob. Clements, „*yārēah; yerah*”, 357-358; Massouh – P.A. Verhoef, „*yerah*”, 541; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 307. „[...] la luna è «segno eterno», e la sua funzione è più estesa di quella di misurare il tempo” (Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 178).

przez księżyc upływu czasu, pierwsza z przedstawionych interpretacji *sēmeion aiōnos* jest bardziej właściwa i lepiej pasuje do kontekstu 43,6. Podstawowym zadaniem księżyca, w opinii Syracha, jest wskazywanie upływu czasu zarówno w krótkim (*chronos*), jak i długim okresie (*aiōn*) jego zmian i przemijania. Jedyne Bóg zna wieczność (zob. 42,18), księżyc zaś służy tylko do jej określania, tzn. wyznaczania jej okresów, ich przemijania i następowania po sobie. Być może w 43,6 powinniśmy dostrzec odniesienie do przekonania Izraelitów (było ono spowodowane regularnością faz księżyca), którzy uważali to ciało niebieskie za symbol długowieczności, a nawet wieczności (zob. Ps 72,5.7; 89,38)⁹⁶.

Ogromne znaczenie zadania księżyca, Syrach obrazuje bardzo konkretnie w 43,7a. Jest on znakiem święta (*sēmeion heortēs*), tzn. wyznacza (określa dokładny dzień), kiedy należy świętować poszczególne uroczystości religijne. Dwa najważniejsze święta żydowskie, czyli Pascha i Święto Namiotów, były celebrowane podczas pełni księżyca⁹⁷. Rzeczownik *heortē* w greckim tekście dzieła Syracha odnosi się wyłącznie do świąt i uroczystości o charakterze religijnym (zob. Syr 33,8; 47,10). To właśnie księżyc wskazuje, kiedy ludzie powinni oddawać cześć Bogu. Pomagał im w ten sposób w ich wyznawaniu i przeżywaniu wiary oraz w budowaniu relacji z Bogiem poprzez obchodzenie świąt i uroczystości ku Jego czci.

Drugi stych 43,7 przedstawia księżyc ubywający – ciemniejący (od pełni do nowiu), gdy jego blask zmniejsza się i słabnie, aż do stania się niewidocznym (*meioumenos epi synteleia[i]*). Syrach opisuje więc całą fazę księżyca (od nowiu do pełni i od pełni do nowiu). W 43,7b zostaje on określony jako *fōstēr* („źródło światła”, „ciało świecące”⁹⁸). Jest to wyraźne i jednoznaczne odniesienie do Rdz 1,14.16. W ten sposób mędrzec przypomina, że księżyc został stworzony przez Boga i nie jest bóstwem, ani nie posiada żadnych nadprzyrodzonych mocy (por. Mdr 13,2). Pewną trudność w dokładnej interpretacji 43,7b sprawia wyrażenie *epi synteleia[i]*. Jej poprawne zrozumienie uzależnione jest, po pierwsze, od znaczenia przyimka *epi* z datiwem, po wtóre, od właściwego sensu rzeczownika *synteleia*. W greckiej wersji Syr słowo to może przyjmować znaczenie „zakończenie”, „kres” (zob. 11,27; 21,9; 22,10; 33,24; 37,11; 38,28.28; 40,14; 43,27) lub „uwieńczenie”, „perfekcja”, „doskonałość” (zob. 21,11; 45,8; 47,10;

⁹⁶ Zob. *Le immagini bibliche*, 804; M. Lurker, *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici* (Cinisello Balsamo: San Paolo 1990) 116.

⁹⁷ Zob. H. Duesberg – I. Fransen, *Ecclesiastico* (La Sacra Bibbia) (Roma: Marietti 1966) 291; Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, 104; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 298; tenże, *Studien zu Ben Sira*, 73; de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, 485, 488, 497.

⁹⁸ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1968; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint II*, 511; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2321; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 726; Romizi, *Greco antico*, 1463.

50,11.14)⁹⁹. W kontekście Syr 43,7b może więc oznaczać zarówno zakończenie świecenia księżyca (kolejny nów – pierwsze z podanych znaczeń), jak i jego pełnię (najdoskonalszy i najpełniejszy jego blask, czyli pełnię – drugi sens). Natomiast *epi* z celownikiem może przyjmować znaczenie zarówno „ku” jak i „po”. Tak więc końcowa część drugiego stychu 43,7 może być tłumaczona zarówno w znaczeniu „ku zakończeniu – ku końcowi”¹⁰⁰, jak i „po pełni”¹⁰¹. Tak czy inaczej przesłanie tego tekstu wskazuje na księżyc zbliżający się ku nowiowi (księżyc ubywający).

Ścisłe połączenie księżyca z upływającym czasem i kalendarzem wyraża w sposób bardzo wyraźny i jednoznaczny pierwszy stych 43,8: „Miesiąc zgodnie z imieniem jego [księżyca – przyp. autora] jest” (*mēn kata to onoma autēs estin*)¹⁰². Stych ten odwołuje się do hebrajskiego oryginału. W języku tym ‘księżyc’ jest określany rzeczownikiem *yārēah*, zaś ‘miesiąc’ – *yerah* (w późniejszych księgach był on częściej nazywany *hōdeš* – „nów”, ale również „miesiąc”; por. 1 Krl 6,38; 8,2)¹⁰³. Słowo *yerah* pochodzi od *yārēah*, które z kolei wywodzi się z rdzenia *yrh* („wędrować”, „błądzić”, „podróżować”)¹⁰⁴. Księżyc pierwotnie został określony więc jako podróżnik. Miesiąc zaś jest jego podróżą, którą odbywa on po nieboskłonie (czas odpowiadający jednej fazie księżyca)¹⁰⁵. Jak widzimy, zarówno *yārēah*, jak i *hōdeš*, słowa, za pomocą których w języku hebrajskim był określany ‘miesiąc’, odwołują się bardzo ściśle do księżyca i jego faz. Właśnie w świetle tych dwóch słów hebrajskich powinniśmy odczytywać znaczenie 43,8a. Miesiąc był wyznaczany przez pełną fazę księżyca (nów – pełnia – nów), nie dziwi więc zależność ‘miesiaca’ od ‘księżyca’.

Dalsze stychy 43,8 wyrażają zachwyt Syracha nad księżycem. Werset 8b odnosi się do niezwykłości jego zmian. Jego grecki tekst (*auksanomeos thaumastōs en alloiōsei* – „wzrastając zdumiewająco w zmianie”) sprawia trudności. Zgodnie ze składnią języka greckiego podmiotem tego stychu jest ‘miesiąc’ z 43,8a, co znaczyłoby, że wzrastanie, o którym jest mowa w w. 8b, dotyczy właśnie miesiąca.

⁹⁹ Zob. Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* II, 460; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2055; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 659-660.

¹⁰⁰ Zob. *A New English Translation of the Septuagint*, 755; *Septuaginta Deutsch*, 1149.

¹⁰¹ Zob. *Księgi greckie*, 671; *Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami*, 1255.

¹⁰² Zob. R. North, „*chādhāsh, chōdhesh*”, *TDOT* IV, 230.

¹⁰³ Zob. Caldach-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60; Crenshaw, „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, 834; Duesberg – Fransen, *Ecclesiastico*, 291; Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, 204-205; North, „*chādhāsh, chōdhesh*”, 229-233; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 493; Snaith, *Ecclesiasticus or The Wisdom of Jesus Son of Sirach*, 213; de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, 197; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 307.

¹⁰⁴ Zob. Clements, „*yārēah; yerah*”, 356. Por. Massouh – Verhoef, „*yerah*”, 540; de Vaux, *Instytucje Starego Testamentu*, 197, 203.

¹⁰⁵ Zob. Clements, „*yārēah; yerah*”, 360.

Jak należałoby rozumieć więc jego wzrastanie – rośnięcie? Tekst wydaje się niezrozumiały. Jednak gdy weźmiemy pod uwagę oryginał hebrajski, a ściślej mówiąc zbieżność nazw ‘miesiąć’ i ‘księżyc’ (*yārēah* / *yeraḥ*), o której pisaliśmy powyżej, to tekst grecki staje się w pełni zrozumiały. Mędrzec w 43,8b mówi nie o miesiącu, lecz o księżycu. Odnosi się do pierwszej części jego fazy (od nowiu do pełni – księżyc rosnący), gdy widoczna powierzchnia tarczy księżyca wzrasta i staje się on coraz jaśniejszy. Zjawisko to Syrach określa jako zdumiewające, zadziwiające, przedziwne. Użyty w tym stychu przysłówek *thaumastōs* odsyła do 43,2b, w którym słońce zostało określone w ten sam sposób za pomocą przymiotnika *thaumastos*. Oba ciała niebieskie budzą zachwyty¹⁰⁶. Słońce jednak zadziwia i wzbudza podziw samo w sobie, księżyc zaś w jego pierwszej części fazy (księżyc rosnący), gdy w przedziwny dla człowieka sposób wzrasta jego blask. Rzeczownik *alloiōsis* („zmiana”, „modyfikacja”, „różnica”¹⁰⁷) odsyła czytelnika do 37,17 (drugiego miejsca w greckiej wersji Syr), gdzie on występuje. Tekst ten mówi o zmianie serca, z którego wyrasta dobro i zło, życie i śmierć. Zarówno zmienność księżyca, jak i serca ludzkiego są dla człowieka tajemnicą – zagadką, która budzi podziw, zadumę i refleksję – nie można przejść nad nią obojętnie, przykuwa bowiem uwagę i pobudza do stawiania pytań.

W 43,8b powinniśmy zwrócić uwagę na formę czasownikową *auksanomeos*. Jest to *participium praesentis* czasownika *auksanō* strony medialnej lub biernej. Jeśli uznamy, że imiesłów ten jest w stronie medialnej, to wzrastanie księżyca dokonuje się dzięki niemu samemu – wzrasta on sam z siebie. Jeśli zaś przyjmujemy, że jest to forma strony biernej, to oznaczałoby, że wzrost księżyca jest spowodowany działaniem Boga (*passivum theologicum*). Trudno jest jednoznacznie rozstrzygnąć, którą interpretację tego imiesłowu powinniśmy przyjąć, ponieważ z jednej strony księżyc przedstawiony został jako ciało niebieskie działające samodzielnie („zjawia się” – 43,6a), z drugiej zaś kontekst mówi, że wszystkie ciała niebieskie (słońce – 43,5b i gwiazdy – 43,10) są poddane woli Boga i posłuszne Jego słowu. Być może dwuznaczność, na którą zwróciliśmy uwagę, została zamierzona przez tłumacza tekstu oryginalnego.

Kolejny stych 43,8 określa księżyc jako „przedmiot zastępów na wysokościach” (*skeuos parembolōn en hypsei*). Poprzez użycie rzeczownika *skeuos* („przedmiot”, „rzecz”) stych ten nawiązuje do 43,2b. Powtórnie (zobacz powyżej) księżyc jest odniesiony do słońca. To ostatnie zostało ukazane jako „przedmiot wspañiały”, księżyc natomiast jest przedstawiony na tle zastępów na wysokościach. Dopełniacz *parembolōn* wskazuje, że jest on częścią – przynależy do hufców

¹⁰⁶ Zob. Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 31.

¹⁰⁷ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 70; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* I, 20; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 137; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 28; Romizi, *Greco antico*, 62.

niebieskich. Rzeczownik *parembolē* ma znaczenie militarne („obozowisko”, „grupa żołnierzy gotowych do walki” lub „grupa ludzi wspólnie podróżujących”¹⁰⁸). W 48,21 odnosi się on do obozu/wojska Asyryjczyków. Księżyc w 43,8c został zaprezentowany jako część zastępów firmamentu, którymi są ciała niebieskie na nocnym niebie (por. Pwt 4,19)¹⁰⁹. W Iz 40,26 gwiazdy zostały określone jako zastępy (wojsko) nieba (por. Rdz 2,1; Pwt 4,19; 17,3; Iz 24,21; 34,4; Dn 8,10). Sdz 5,20 mówi zaś, że walczyły one z niebios przeciwko Siserze. Oba te teksty uzasadniają użycie syntagmy *parembolōn en hypsei* i wskazują, jak powinniśmy ją rozumieć (zdaniem G.L. Prato, obraz ciał niebieskich, zwłaszcza gwiazd, jako wojska niebieskiego, jest w Starym Testamencie dość powszechny¹¹⁰)¹¹¹. Wyrażenie to odnosi się do gwiazd, do których przynależy także księżyc. Nie jakoby był gwiazdą, lecz jako ciało niebieskie pojawiające się na nieboskłonie wraz z nimi. Być może w 43,8c powinniśmy dostrzec odniesienie do 17,32, gdzie jest mowa o tym, że Bóg ogląda moc/siłę najwyższego nieba. Wydaje się, że również ten ostatni werset może mieć znaczenie odnoszące się do siły militarnej, a przynajmniej czyni do niej aluzję.

W ostatnim stychu opisu poświęconego zachwytowi nad księżycem (43,8d), podobnie jak to uczynił w wypadku słońca (zob. 43,4d), mędrzec zwraca uwagę na blask/światło tego ciała niebieskiego (*en stereōmati ouranou eklampōn* – „na firmamencie nieba świecą”). Za pomocą czasownika *eklampō* tekst grecki analizowanej przez nas perykopy określił w 43,4d działanie słońca. Jego promienie oślepiają oczy. W 43,8d słowo to w tej samej formie (*participium praesentis activi*) odnosi się do księżyca. Stych ten stwierdza jedynie, że księżyc „świeci” – emituje światło, podobnie jak to czyni słońce (odnajdujemy tu odpowiedź na wspomniane powyżej poglądy niektórych egzegetów, jakoby Syrach wiedział, że księżyc odbija światło słońca). Jednak mędrzec nie mówi nic ponad to, nie określa bliżej mocy tego światła ani blasku księżyca. Wydaje się, że autor, nie

108 Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1335; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint II*, 358; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 1591; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 533; Romizi, *Greco antico*, 941.

109 R.A. Argall twierdzi, że syntagma „przedmiot zastępów” z 43,8c wraz z „świecą” z 43,8d tworzą metaforę odnoszącą się do znaku dawanego za pomocą ognia znajdującego się na przedzie wojska, który służył do komunikowania jego ruchów (zob. Argall, *1 Enoch and Sirach*, 147; por. Box – Oesterley, „The Book of Sirach”, 475). Na temat poglądów Argalla zob. Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 32-33. Por. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 302; Snaith, *Ecclesiasticus or The Wisdom of Jesus Son of Sirach*, 213; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42–43)”, 310.

110 Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60.

111 „Comune è infatti nel VT l'immagine dell'esercito die cieli, e dietro ad essa traspare ancora l'idea degli astri che come esseri animati formano le schiere del cielo al servizio di un astro maggiore, ossia di una divinità: cf. Ps 33,6; Iz 34,4; 40,26; 45,12 e soprattutto Gen 2,1 e Neh 9,6” (Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 180).

mówiąc nic na temat intensywności światła księżyca, chciał jedynie potwierdzić prostą obserwację, że jest ono nieporównywalnie słabsze od blasku słońca.

W 43,8d powinniśmy zwrócić uwagę na użycie rzeczownika *stereōma*, który spotkaliśmy w 43,1a. W 43,8d tworzy on wyraźny kontrast z księżycem. Firmament, jak powiedzieliśmy, analizując pierwszy stych naszej perykopy, zawiera w sobie aspekt niezmienności, stabilności, stałości. Księżyc zaś jest zmienny, choć w swych zmianach niezwykle regularny i stały. Jego zmienność zderza się w w. 8d z niezmiennością nieboskłonu. Zmiany księżyca dokonują się na tle tego, co niezmiennie i niewzruszone, zwielokrotniając efekt wywoływany w człowieku jego przemianami (nów, wzrastanie basku, pełnia i słabnięcie jego światła aż do nowiu). Budzi to tym większy zachwyt i zadziwienie.

W opisie księżyca zawartym w 43,6-8 Syrach skoncentrował się prawie całkowicie na jego zmienności (fazy). Przedstawił całą jego fazę (od nowiu do pełni i od pełni do nowiu). Ową zmienność wyraźnie połączył z kalendarzem¹¹², opowiadając się za przyjętym przez tradycję kalendarzem księżycowym (zdaniem N. Calduch-Benages, Syr 43,6-8 powinniśmy uważać za prawdopodobną odpowiedź mędrca wobec obrońców i propagatorów kalendarza słonecznego w środowisku żydowskim¹¹³)¹¹⁴. Jedynie księżyc jest znakiem upływu i określania czasu (por. Ps 104,19). Pełniąc tę funkcję, dokonuje on bardzo ważnej dla wspólnoty Izraela czynności – wskazuje, kiedy powinny być obchodzone święta na cześć JHWH (G. Sauer mówi o znaczeniu kultycznym księżyca¹¹⁵)¹¹⁶. W ten sposób przyczynia się on do uświęcenia wierzących. Oba jego zadania są ze sobą ściśle połączone (wręcz nierozzerwalne), dlatego choć słońce jest większe i posiada zdecydowanie większe oddziaływanie na ziemię i ludzi, to jednak księżyc z powodu odniesienia do kultu i religii (kalendarz) przewyższa jego znaczenie. Być może również tym powinniśmy tłumaczyć wymienienie go na drugim miejscu.

112 Zob. Argall, *I Enoch and Sirach*, 147; Becker – Fabry – Reitemeyer, „Sophia Sirach/Ben Sira/Ecclesiasticus/Das Buch Jesus Sirach”, 2246; Box – Oesterley, „The Book of Sirach”, 474; Calduch-Benages, „The hymn to the creation (Sir 42:15–43:33): a polemic text?”, 129; tenże, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60; Perdue, *Wisdom and Creation: The Theology of Wisdom Literature*, 282; Pérez Rodríguez, „Eclesiástico”, 1268; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 179-180; Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 30-31; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 298; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 307.

113 Zob. Calduch-Benages, „The hymn to the creation (Sir 42:15–43:33): a polemic text?”, 130.

114 Zob. Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 217; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 181; Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73.

115 Zob. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73.

116 Zob. Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 60; Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42–43)”, 310.

3.4. Gwiazdy – 43,9-10

Niektórzy egzegeci uważają, że 43,9-10 jest dalszą częścią opisu poświęconego księżycowi¹¹⁷. O ile możliwe jest to do zaakceptowania w wypadku pierwszego z nich (w. 9. opisywałyby piękno księżyca), to 43,10 sprawia już ogromne trudności, ponieważ zawarte w nim formy czasownikowe są w liczbie mnogiej (zob. *stēsontai* – 10a i *eklythōsin* – 10b), a nie pojedynczej. Wobec tego nie można odnieść ich do księżyca. Istnieje jeszcze inna możliwość rozwiązania tego problemu: jeśli 43,9 odnieśliśmy do księżyca, to 43,10 powinniśmy odnieść zarówno do obydwu ciał niebieskich opisanych w poprzednich wersetach, tj. do słońca i księżyca. Werset ten stanowiłby podsumowanie ich prezentacji, ale równocześnie burzyłyby całą strukturę 43,1-26, czyniąc ją nielogiczną i trudną do zaakceptowania. Jedynym rozwiązaniem wobec tej sytuacji jest uznanie, że tekst 43,9-10 poświęcony jest gwiazdom.

Kluczowym dla rozwiązania problemu strukturalnej przynależności 43,9 jest budowa syntaktyczna pierwszego stychu tego wersetu. W języku greckim stanowi on zdanie nominalne: *kalos ouranou doksa astrōn* (dosł. „Piękno nieba chwala gwiazd”). Pojawia się pytanie, co jest podmiotem, a co orzecznikiem tego zdania. Brak rodzajników utrudnia nam jednoznaczną odpowiedź na to pytanie (zazwyczaj podmiot posiada rodzajnik, orzecznik natomiast występuje bez niego). Szyk tego stychu może sugerować, że podmiotem jest „piękno nieba”, a „chwala gwiazd” orzecznikiem (na ogół w takich wypadkach podmiot znajduje się przed orzecznikiem). Musimy jednak pamiętać, że mamy do czynienia z tekstem poetyckim i dlatego powinniśmy podejść z największą ostrożnością do kolejności elementów składowych tego zdania. Poza tym stanowi ona jedynie pewną przesłankę – sugestię, a nie obowiązujące prawo w składni języka greckiego.

Biorąc pod uwagę wszystkie przedstawione powyżej trudności strukturalne odnoszące się do 43,9, uważamy, że *doksa astrōn* jest podmiotem, a *kalos ouranou* – orzecznikiem. Pierwszy stych tego wersetu należy więc przetłumaczyć: „Chwała gwiazd [jest] pięknem nieba”¹¹⁸. Interpretacja ta rozwiązuje wszystkie trudności przedstawione powyżej.

43,9a odsyła nas do 43,1. Oba wersety, wyrażając piękno nieba, łączą je z chwałą – niezwykłą godnością i wartością nieboskłonu. Dzięki temu odniesieniu mędrzec powtórnie zwraca naszą uwagę na firmament i za pomocą gwiazd, a następnie tęczy (43,11-12), wzbudza w czytelniku zachwyt nad jego pięknem.

¹¹⁷ Zob. Morla Asensio, *Eclesiastico*, 210; Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 493; Schmidt Goering, *Wisdom's Root Revealed*, 31.

¹¹⁸ Zob. *A New English Translation of the Septuagint*, 755; *Księgi greckie*, 672.

Najczęściej w księgach Starego Testamentu mowa jest o gwiazdach jako ciałach niebieskich (zob. Ne 4,15; Ps 136,9; 148,3; Hi 3,9; 38,7; Mdr 7,19.29; 10,17; 13,2; 17,5). Niekiedy podkreśla się ich położenie na wysokościach (niebie; zob. 2 Mch 9,10; Ab 1,4; Iz 14,13). Bardzo często są one symbolem wielkiej, niepoliczalnej liczby (zob. Wj 32,13; Pwt 1,10; 10,22; 28,62; Na 3,16; Dn 3,36)¹¹⁹. Ponieważ są dziełem Boga, a nie bóstwami (zob. Pwt 4,19; Am 5,26)¹²⁰, dlatego są posłuszne Najwyższemu – On ma nad nimi władzę (zob. Ps 146,4; Hi 9,7; 25,5; Iz 45,12; Jr 28,9; Ez 32,7; Jl 2,10¹²¹)¹²². W Syr 43,9a mędrzec mówi o gwiazdach jako ciałach niebieskich. Przypisuje im jednak chwałę (*doksa astrōn*). Oczywiście nie chodzi tu o przypisanie im jakiejś boskiej mocy ani uznanie ich za bóstwa¹²³, lecz o wyrażenie ich szczególnego miejsca i wyjątkowej wartości (godności) w stworzonym świecie (zob. znaczenie rzeczownika *doksa* w par. 3.1). Być może ich chwałę powinniśmy interpretować w powiązaniu z chwałą firmamentu (zob. Syr 43,1b), są one przecież jego częścią i stanowią tło dla dwóch wcześniej opisanych ciał niebieskich, zwłaszcza księżycy, ze względu na częste wspólne ich występowanie na nocnym niebie.

Gwiazdy, zajmując uprzywilejowane miejsce w stworzonym świecie, są pięknem nieba (*kallos ouranou*). Wydaje się, że wspaniałość nieboskłonu, która została wyrażona w pierwszym wersecie analizowanej przez nas perykopy (43,1), jest zależna także od gwiazd. One przyczyniają się do niej i wzbudzają zachwyt nad firmamentem¹²⁴. W greckiej wersji dzieła Syracha rzeczownik *kallos* („piękno”) odnosi się w zdecydowanej większości do piękna ciała ludzkiego, zwłaszcza kobiecego (zob. 9.2.2; 25,21; 26,16; 36,22; 42,12), jedynie w 11,2 jest on odniesiony do mężczyzny; natomiast w 26,17 rzeczownik ten może dotyczyć zarówno kobiety, jak i mężczyzny. Zaś w 40,22 odnosi się do piękna w sposób

¹¹⁹ Zob. R.E. Clements, „*kōkāb*”, *TDOT* VII, 82; D.A. Hagner, „*astēr*”, *New International Dictionary of New Testament Theology* (red. C. Brown) (Carlisle: Paternoster Press 21992) III, 734; A.H. Konkel, „*kōkāb*”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlisle: Paternoster Press 1996) II, 611; *Le immagini bibliche*, 1389.

¹²⁰ Zob. Clements, „*kōkāb*”, 83-84; A. Darrieutort – P. Grelot, „Gwiazdy”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 315-316; Hagner, „*astēr*”, 735; Konkel, „*kōkāb*”, 609-610; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42–43)”, 310.

¹²¹ Zob. Darrieutort – Grelot, „Gwiazdy”, 315-316.

¹²² „[...] nella Bibbia le stelle sono immagini del mistero. A livello letterale dimostrano la provvidenza e la creatività divina che ispira timore reverenziale. Quando usate simbolicamente, appaiono nelle visioni apocalittiche di eventi cosmici futuri che possiamo a malapena immaginare, e rappresentano esseri trascendenti come i santi nella gloria eterna e il Cristo asceso e risplendente” (*Le immagini bibliche*, 1390; por. W. Foerster, „*aster, astron*”, *TDNT* I, 503-504). „The interest of the OT focuses on the uncountable number of the stars, their brightness, and their regular motion. There is less interest in the appearance of individual stars and constellations and the proper motions of the major planets” (Clements R.E., „*kōkāb*”, 78-79).

¹²³ Zob. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308.

¹²⁴ Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308.

ogólny. Werset 43,18 (obok 43,9) jest jedynym tekstem w greckim tekście Syr, który wyraża piękno rzeczy (śniegu). Mędrzec, co prawda nie wprost, ale poprzez pewną analogię (za pośrednictwem *kallos*) wyraża zachwyt nad pięknem nieba w sposób podobny do zauroczenia wdziękiem kobiety. Jedno i drugie wzbudza zachwyt i nie można przejść wobec niego obojętnie, ponieważ przyciąga wzrok swoim urokiem.

W drugim stychu 43,9 Syrach mówi o blasku gwiazd. Nazywa je ozdobą świecąca (*kosmos fōtidzōn*). Rzeczownik *kosmos* („świat”, „ozdoba”¹²⁵) w greckiej wersji Syr poza 43,9 występuje jeszcze sześć razy. W zdecydowanej większości przyjmuje, podobnie jak w analizowanym przez nas stychu, znaczenie „ozdoba” (zob. 6,30; 21,21; 22,17; 26,16 i 32,5), jedynie w 50,19 ma inny sens (tekst ten odnosi się do liturgii sprawowanej przez arcykapłana Szymona)¹²⁶. Trzykrotnie jego znaczenie zostało doprecyzowane za pomocą przymiotnika *chrysous* („złoty”; zob. 6,30; 21,21 i 32,5). Chodzi więc nie o jakiegokolwiek upiększenie czy element dekorujący, lecz o przedmiot, który posiada wyjątkowe znaczenie i wartość. Nie odnosi się on do płaszczyzny ontologicznej (nie zmienia wartości i sensu bytu, do którego jest odniesiony), lecz do wymiaru estetycznego (po większa i podkreśla piękno).

W pierwszym stychu 43,9 mowa jest o gwiazdach (liczba mnoga), rzeczownik *kosmos* występuje natomiast w liczbie pojedynczej. Wydaje się wobec tego, że posiada on znaczenie kolektywne, tzn. odnosi się do wszystkich gwiazd jako jednej kategorii bytu – uogólnia je¹²⁷. Wszystkie gwiazdy są więc ozdobą, która świeci (*fōtidzōn* liczba pojedyncza ze względu na *kosmos*). Powodem zachwytu mędrca nad pięknem gwiazd jest więc ich blask. Czasownik *fōtidzō* („świecić”, „oświecać”, „błyszczyć”¹²⁸) jest używany w greckim tekście Syr w znaczeniu rzeczywistym (odnosi się do światła i blasku przedmiotów, które je emitują: 42,16 – słońce i 50,7 – tęcza) oraz w sensie przenośnym (oświecać, tzn. przekazywać jakąś naukę: 24,32; 34,17 i 45,17). W 43,9b został on użyty w tym pierwszym znaczeniu. Gwiazdy, będąc ozdobą nieba, świecą, tzn. widzimy ich światło. W tekście greckim, gdy mowa jest o blasku słońca i księżyca, użyto czasownika *eklampō* (zob. 43,4d i 43,8d), natomiast w 43,9b w odniesieniu do gwiazd – *fōtidzō*. Czy poprzez to tłumacz tekstu oryginalnego chciał nam coś powiedzieć na temat natury i pochodzenia światła gwiazd w porównaniu z bla-

¹²⁵ Zob. H. Sasse, „*kosmeō, kosmos*”, *TDNT* III, 880-881.

¹²⁶ Zob. Sasse, „*kosmeō, kosmos*”, 881.

¹²⁷ Zob. Becker – Fabry – Reitemeyer, „Sophia Sirach/Ben Sira/Ecclesiasticus/Das Buch Jesus Sirach”, 2246.

¹²⁸ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1969; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* II, 511; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2322; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 726; Romizi, *Greco antico*, 1463.

skiem słońca i księżyca? Zdaje się, że nie miał on współczesnej wiedzy na ten temat, skoro w odniesieniu do słońca i księżyca użył tego samego czasownika, a w wypadku gwiazd – innego. Przypisywanie mu pełnej znajomości natury światła ciał niebieskich wydaje się więc wobec tego nieuzasadnione.

Blask gwiazd możemy podziwiać na niebie, które w 43,9b zostało określone jako „wysokości Pana” (*hypsistos kyriou*). Syntagma *en hypsistois kyriou* w greckiej wersji Syr występuje jeszcze tylko raz w 26,16. Określa ona przestrzeń (miejsce), gdzie wschodzi słońce. W odniesieniu jej do gwiazd powinniśmy chyba dostrzec ukryte stwierdzenie dotyczące podporządkowania ich Bogu i Jego panowania nad nimi. Skoro znajdują się one na wysokościach Pana, tzn. przestrzeni, która należy do Niego (jest Jego własnością), to On panuje nad nimi i włada nimi jako swoją własnością. Gwiazdy nie są więc bóstwami, ani nie mają żadnej nadprzyrodzonej mocy¹²⁹. Są jedynie, podobnie jak słońce (zob. 43,2b), stworzeniami Boga. O ich zależności od Najwyższego mówi wyraźnie pierwszy stych 43,10: *en logois hagiou stēsontai kata krima* („z powodu słowa Świętego będą stały zgodnie z postanowieniem”). Są one podporządkowane słowu Boga i wypełniają Jego postanowienie – nakaz. Zdaniem B.M. Zapffa, 43,10a mówi o porządku, który Bóg wprowadził w stworzony przez Niego świat (por. Ps 33,6,9; 148,6)¹³⁰.

W greckiej wersji Syr przymiotnik *hagios* („święty”) używany jest w sposób analogiczny do *hypsistos*. Jeśli występuje w liczbie pojedynczej i jest substantywizowany, to w zdecydowanej większości przypadków odnosi się do Boga, czyniąc z jednego z Jego przymiotów imię własne („Święty”; wyjątkiem jest 45,6, w którym jest mowa o świętości Aarona). Syntagmę *en logois* powinniśmy zinterpretować w znaczeniu *dativus causae*, wtedy słowo Boga jest przyczyną („sprawcą”) zachowania gwiazd, tzn. trwania ich na wyznaczonych im miejscach. Interpretację tę potwierdzają ostatnie słowa 43,10a: „zgodnie z postanowieniem” (*kata krima*) w domyśle Boga. JHWH wyznaczył gwiazdom ich miejsca i zadania i są one posłuszne temu postanowieniu Najwyższego.

W 43,10a powinniśmy dostrzec również odniesienie do pierwszego opisu stworzenia świata, w którym Bóg powołuje wszystkie byty do istnienia swoim słowem. Rzeczownik *krima* pochodzi od czasownika *krinō* („rozróżniać”, „sądzić”, „podejmować decyzję”). Ma więc on znaczenie sądowe („sprawa sądowa”, „proces”, „wyrok sądowy”, „uchwała”, „prawo”)¹³¹. W szerszym jednak sensie odnosi się także do postanowienia – decyzji. Z powodu szerokiego znaczenia tego słowa w wielu miejscach greckiego tekstu dzieła mędrca trudno przypisać

¹²⁹ Zob. Clements, „*kōkāb*”, 81.

¹³⁰ Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308.

¹³¹ Zob. Romizi, *Greco antico*, 740.

mu jednoznaczny sens. W 43,10a odnosi się ono do „wyroku” (decyzji, postanowienia) Boga, który wyraził On słownie w odniesieniu do gwiazd. Zadaniem, jakie im wyznaczył, jest trwanie na przydzielonych im miejscach. Formę czasu przyszłego *stēsontai* (od *histēmi* – w znaczeniu nieprzechodnim „stanąć”, „stać”, „stać”) powinniśmy uznać za formę czasu przyszłego niedokonanego („będą stały”), a nie dokonanego („staną”), ze względu na *ou mē eklythōsin* („nigdy nie ustaną”). Syntagma ta wyraża emfaticznie podkreśloną pewność, że gwiazdy nigdy nie przestaną pełnić zadania/zadań, które Bóg im wyznaczył. Ich funkcja została określona jako *en fylakais autōn* („w trzymaniach straży przez nie”; dosł. „w strażach ich”). Rzeczownik *fylakē* („trzymanie straży”, „strażowanie”, „czuwanie”) odnosi się w greckiej wersji dzieła mędrca do czynności, która ma zapewnić, że coś się nie stanie, że nie zostanie dopuszczona jakaś czynność lub działanie (zob. 22,27; 26,10; 34,10; 42,14). Dzięki temu nie wydarzy się jakieś zło (np. ojciec powinien czuwać nad córką, aby ta nie sprowadziła na niego wstydu [zob. 26,10 i 42,11]). W tym kontekście możemy stwierdzić, że również gwiazdom zostało wyznaczone przez Boga konkretne zadanie. Mają one czuwać – strzec, aby nie doszło do czegoś. Niestety tekst 43,10b nie precyzuje, o jaką czynność chodzi, nad kim/czym mają czuwać gwiazdy i kogo/czego strzec. Z powodu owej ogólności tego stychu jego przesłanie powinniśmy chyba odnieść do istnienia gwiazd. Zostały one stworzone przez Najwyższego i umieszczone na niebie, aby wraz z księżycem oświetlały nocne niebo i wraz z nim władały nocą (zob. Rdz 1,16). Z woli Stwórcy nigdy nie przestaną one pełnić tego zadania. Gwiazdy wraz z księżycem, który jest znakiem wieczności (zob. 43,6b), są więc uważane za swoisty fundament ładu i harmonii w stworzonym świecie¹³². W strażach, które pełnią gwiazdy, powinniśmy dostrzec odniesienie do 43,8c, gdzie mowa jest o zastępach na wysokościach. Podobnie jak tam, również w 43,10b użyte jest słownictwo militarne w odniesieniu do gwiazd, które wraz z księżycem tworzą wojsko/zastępy niebieskie (zob. Pwt 17,3; 2 Krl 17,16; 21,3.5; 23,4-5; 2 Krn 33,3.5; Iz 24,21; 34,4; Jr 8,2; 33,22; So 1,5)¹³³.

Syrach ukazuje gwiazdy w ich niezwykłym pięknie, które przyczynia się do zachwyty nad firmamentem – one dodają mu uroku¹³⁴. Podkreśla także ich

132 „Ähnlich wie der Mond hinsichtlich der Zeiten (vgl. 6f.), so gelten Sirach auch die Sterne als ‘Wächter’ und damit Garanten der von Gott gesetzten Ordnung des Himmels” (Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308). Por. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 185-186; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 298.

133 „Al pari della luna, gli astri si caratterizzano per il loro splendore e per il ricorso a un’immagine militare (43,10)” (Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore [Sir 42–43]”, 310). Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 302; Pérez Rodríguez, „Eclesiástico”, 1268; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 185.

134 Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 184; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 307.

bezw warunkowe posłuszeństwo Stwórcy¹³⁵. Nie są one bytami samodzielnymi, ani nie posiadają żadnych wyjątkowych mocy nadprzyrodzonych (nie są bóstwami). Zostały stworzone przez Boga, są Jego własnością i nigdy nie przekroczą zadania, które On im powierzył (zob. Syr 16,24-30; por. Ba 3,33-35)¹³⁶. Zdaniem G. Sauera, Syrach poświęcił gwiazdom tak mało miejsca, ponieważ w ten sposób chciał wyrazić i podkreślić swój sprzeciw wobec astrologii ludów starożytnego Bliskiego Wschodu i Grecji¹³⁷.

3.5. Tęcza – 43,11-12

Pierwszą sekcję centralnej części hymnu 42,15–43,33 mędrzec kończy zachwytem nad pięknem tęczy (43,11-12). Wersety poświęcone jej opisowi pełnią w całości utworu podwójną rolę. Po pierwsze, stanowią przejście pomiędzy wcześniej opisanymi ciałami niebieskimi (43,1-10) a drugą sekcją głównej części poematu (43,13-22), w której autor wyraża swój podziw nad zjawiskami i fenomenami meteorologicznymi – atmosferycznymi¹³⁸. Tęczę możemy obserwować na niebie, ale nie jest ona ciałem niebieskim. Należy raczej do zjawisk natury związanych z pogodą. Po wtóre, w ramach pierwszej sekcji głównej części hymnu wersety te stanowią inkluzję (zob. 1.1. Struktura Syr 42,15–43,33).

Rzeczownik *tokson* („luk”, metaforycznie także „tęcza”, ale tylko w Rdz 9,13-14.16; Ez 1,28 i Syr 43,11 i 50,7¹³⁹) zdecydowanie najczęściej odnosi się do rodzaju broni. W Biblii jest także znakiem przymierza, które po potopie Bóg zawarł z Noem i jego rodziną (zob. Rdz 9,11-14). Tęcza miała przypominać Panu o tym przymierzu i o Jego postanowieniu, aby już nigdy więcej nie ukarać ludzkości doszczętnym zniszczeniem (zob. Rdz 9,15)¹⁴⁰. Syrach pomija jednak

¹³⁵ „[...] Ben Sira dedicates only two verses to the stars (Sir 43:9-10) [...] without ever making any allusion to notions relating to astronomy or meteorology. On the contrary, the sage's interest is quite otherwise. He concentrates on two rather different but complementary aspects: the aesthetic (the beauty of the stars) and the spiritual (their obedience to the Creator)” (Calduch-Benages, „The hymn to the creation [Sir 42:15–43:33]: a polemic text?”, 132-133).

¹³⁶ Zob. Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 82; tenże, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 61; tenże, „The hymn to the creation (Sir 42:15-43:33): a polemic text?”, 130-131.

¹³⁷ Zob. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73.

¹³⁸ Zob. Morla Asensio, *Eclesiastico*, 211; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 187; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42-43)”, 310.

¹³⁹ Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1805; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint II*, 478; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2132; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 683-684; Romizi, *Greco antico*, 1325.

¹⁴⁰ Zob. *Le immagini bibliche*, 109. „Il termine ebraico per arcobaleno è lo stesso usato per riferirsi all'arco come arma militare (*qešet*). L'idea sottintesa nel passo del libro della Genesi sembra essere che Dio ha preso l'arma che aveva usato per giudicare le sue creature e l'ha appesa in cielo” (tamże, 109). Por. Lurker, *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici*, 22; L.L. Morris,

całkowitym milczeniem ten symboliczny aspekt tęczy (G. Sauer uważa, że mędrzec skoncentrował się całkowicie na oddaniu chwały Bogu jako Stwórcy i dlatego pominął zupełnie jej wydzźwięk historiozabwaczy¹⁴¹ ¹⁴²). Pozostałe teksty mówiące o tęczy (zob. Ez 1,28 i Syr 43,11 i 50,7) wyrażają jej piękno i zachwyt nad nią¹⁴³. M. Lurker uważa, że tęcza jest elementem tronu Boga (zob. Ez 1,28)¹⁴⁴. W Starym Testamencie nie jest ona symbolem jedynie łaski Bożej, ale również Jego chwały, dlatego późniejsi rabini ostrzegali, aby nie patrzeć na nią¹⁴⁵.

Widok tęczy (*ide tokson* – „spójrz na tęczę”) jest połączony z wezwaniem (zachętą) do błogosławienia Tego, który ją uczynił – Stwórcy (*eulogēson ton poiēsanta auto*). Syrach od obserwacji stworzonej natury przechodzi do wielbienia Stwórcy (por. Hi 36,22-26)¹⁴⁶. Obie formy czasownikowe występujące w 43,11a są nakazami wyrażonymi jednoznacznie i bardzo mocno (*imperativus aoristi*). Za pomocą trybu rozkazującego aorystu czasownika *horaō* (*ide/ide/idetōsan*) tekst grecki dzieła mędrca z Jerozolimy zwraca uwagę czytelnika na ważne wydarzenia, które mają duże znaczenie bądź teologiczne (zob. 2,10 – wierność Boga; 36,2 – potęga Pana), bądź są wyjątkowo ważne dla życia słuchacza/czytelnika (zob. 24,34; 51,27 – zdobycie mądrości; 28,24 – niebezpieczeństwo pochodzące od złych słów; 37,27 – wezwanie do rozeznawania zła i dobra). Syrach nigdy nie wzywa do zwrócenia uwagi – spojrzenia na rzeczy banalne, które nie mają ważnego znaczenia dla adresata jego słów. Nakaz (*ide*) zawarty w 43,11a powinniśmy zaliczyć do pierwszej grupy, tzn. odnosi się on do tego, co przekazuje widzowi ważne przesłanie teologiczne. Kieruje bowiem jego myśl na Boga, który uczynił tęczę, wzbudzając w człowieku zachwyt nad Jego wielkością i pięknem.

Podmiotem czasownika *eulogeō* („mówić dobrze”, „błogosławić”, „wychwalać”) w greckiej wersji Syr może być Bóg (zob. 1,13; 4,13 i 33,12) lub, znacznie częściej, człowiek (zob. 31,23; 32,13; 39,14.35; 45,15; 50,22; 51,12). Przedmiotem błogosławieństwa (kto lub co jest błogosławiony/e) jest przede wszystkim Bóg – Stwórca (zob. 32,13; 39,14 i 50,22) oraz Jego imię (zob. 39,35 i 51,12). Tylko w 31,23 i 45,15 jest nim inny człowiek. Imperatyw *eulogēson* w 43,11a wpisuje się doskonale w użycie tego czasownika w greckim tekście Syr. Wzywa on

„Weather”, *New International Dictionary of New Testament Theology* (red. C. Brown) (Carlise: Paternoster Press 21992) III, 1002-1003; K.H. Rengstorf, „iris”, *TDNT* III, 340;

¹⁴¹ Zob. Sauer, *Studien zu Ben Sira*, 73-74.

¹⁴² Zob. Morla Asensio, *Eclesiastico*, 211; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 298; tenże, *Studien zu Ben Sira*, 73.

¹⁴³ „The rainbow was often used as an image of spectacular beauty; cf. 50:7b and Ez 1:28” (Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 493). Por. Caldusch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 61; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308.

¹⁴⁴ Zob. Lurker, *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici*, 21.

¹⁴⁵ Zob. Rengstorf, „iris”, 340.

¹⁴⁶ Zob. Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308.

bowiem do oddania czci Bogu jako Stwórcy (*ton poiēsanta auto* – „Tego, który ją uczynił [stworzył]”; por. 43,5 – *ho poiēsas*). Mędrzec wyraźnie wskazuje Boga jako Stwórcę tęczy. Podobnie uczynił także w wypadku słońca (zob. 43,5). Pan je stworzył i jako dzieła świadczą one o Jego wielkości. Bezpośrednim powodem błogosławieństwa, do którego mędrzec wzywa, jest więc Najwyższy jako Stwórca, a pośrednio również dzieło stworzenia, którego On dokonał.

W drugim stychu 43,11 autor wskazał wprost, co powoduje w nim zachwyt, gdy patrzy na tęczę. Jest nim jej piękno. Jest ona bowiem „bardzo piękna w swoim blasku” (*sfodra hōraion en tō[i] augasmati autou*). Tekst podkreśla niezwykle urok tęczy poprzez przysłówek *sfodra* („bardzo”) oraz dopełnienie mówiące o jej blasku (*en tō[i] augasmati autou*). Przymiotnik *hōraios* („piękny”, „odpowiedni”, „stosowny”, „pasujący”¹⁴⁷) w odniesieniu do piękna pojawia się w greckiej wersji dzieła Syracha jeszcze dwa razy. W 26,18 wyraża on piękno nóg, zaś w 45,13 odnosi się do stroju arcykapłańskiego Aarona. W kontekście analizy 43,11a zwłaszcza ten drugi tekst jest ważny, ponieważ uzewnętrznia ogromne wrażenie, jakie robił na Izraelitach widok rytualnych szat arcykapłańskich – ich przepych, bogactwo i barwność. Można tu dostrzec pewne dalekie analogie do tęczy, zwłaszcza jeśli chodzi o gamę kolorów. Porównanie to mędrzec wyraził wprost w 50,7 w opisie wyglądu arcykapłana Szymona, gdy wychodził on z Przybytku po złożeniu ofiary przebłagalnej. Podobnie jak tęcza mienił się on licznymi kolorami, olśniewając wszystkich zgromadzonych blaskiem podobnym do tęczy. Na tej podstawie możemy stwierdzić, że jedynym odniesieniem do piękna i różnobarwności tęczy był uroczysty strój liturgiczny arcykapłana. Czyżby w ten sposób mędrzec chciał nam powiedzieć, że to, co możemy zaobserwować na nieboskłonie, patrząc na tęczę, jest jakąś formą liturgii kosmicznej, która odbywa się w stworzonym świecie na wysokościach firmamentu? Liczne odniesienia nie tylko do wyglądu tęczy porównanej do stroju ceremonialnego najwyższego kapłana, ale również powiązanie księżycy z kalendarzem liturgicznym oraz blask ciał niebieskich oświecających cały świat zdają się potwierdzać to przypuszczenie¹⁴⁸. G.L. Prato na podstawie Ez 1,28, który, jego zdaniem, opisuje teofanię Boga, dostrzega w 43,11-12 aluzję do objawienia JHWH¹⁴⁹.

147 Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 2036; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* II, 527; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2417-2418; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 747; Romizi, *Greco antico*, 1463.

148 Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 186-187.

149 „se si tiene presente che in Ez 1,28 la teofania con cui Jahwè chiama Ezechiele alla sua missione culmina nello splendore dell’arcobaleno, e che questo elemento descrive con una circonlocuzione l’essere divino che appare, si può vedere allora anche dietro 43,11s un accenno alla teofania, come già in 43,1 rispetto a Ez 24,10. Allora anche il richiamo all’arcobaleno dell’alleanza con Noè (Gen 9,12-17) è più giustificato: con quest’alleanza inizia propriamente una situazione storica,

Drugi i ostatni werset poświęcony opisowi tęczy koncentruje się na Bogu jako Tym, który ją stworzył wraz z niebem i umieścił ją na nim. Pierwszy stych tego wersetu mówi o stworzeniu właśnie nieba jako tła dla tęczy. Bóg „zaokrąglił niebo kręgiem chwały” (*egyrōsen ouranon en kyklōsei doksēs*). Czasownik *gyroō* („zaokrąglić”, „czynić okrągłym”, „okrążyć”¹⁵⁰) jest w greckim tekście dzieła mędrca *hapax legomenon*. W LXX spotykamy go jeszcze tylko raz w Hi 26,10a („zakreślił nakaz nad powierzchnią wód”). Hi 26,1-14, nawiązując do aktu stworzenia, mówi o wszechmocy Boga i Jego panowaniu nad stworzonym przez Niego światem. Stworzenie kosmosu jest więc kontekstem, w którym, podobnie jak w Syr 43,12a, występuje ten czasownik. Jednak przesłanie obu fragmentów jest dość odmienne. Wydaje się, że Hi 26,10a odnosi się do stworzenia firmamentu i oddzielenia wód dolnych od górnych, zaś Syr 43,12a – do uczynienia na niebie tęczy.

Druga część pierwszego stychu 43,12 określa tęczę jako krąg chwały (*kyklōsis doksēs*). W ten sposób, podobnie jak w przypadku firmamentu i gwiazd, zostaje stwierdzone, że również tęcza jest czymś niezwykłym i bardzo wartościowym. Jej wyjątkowe znaczenie połączone jest nie tylko z jej niezwykłym, budzącym zachwyt i podziw pięknem, ale również z faktem, że ona podkreśla kształt widzianego przez człowieka nieboskłonu (zaokrągliła niebo, tzn. sprawia, że jego wygląd wydaje się jeszcze bardziej podkreślony w swej okrągłości). A.A. Di Lella łączy chwałę tęczy ze stworzeniem jej i rozpięciem nad światem przez Boga. Jego zdaniem, to On byłby źródłem jej chwały¹⁵¹.

Drugi stych 43,12 podkreśla jeszcze raz i uwydatnia fakt stworzenia tęczy przez Boga: „ręce Najwyższego napięły ją” (*cheires hypsistou etanysan auto*). Jest ona, tak jak słońce (zob. 43,2b), dziełem Najwyższego. Również czasownik *tanyō* („rozciągać”, „napinać”, „rozszerzać”¹⁵²), podobnie jak wcześniej omówiony *gyroō*, jest *hapax legomenon* w greckiej wersji dzieła mędrca. W LXX występuje jeszcze tylko raz w Hi 9,8a („Ten, który sam napiął niebo”). Oba teksty odnoszą się do dzieła stworzenia, sprawiając, że słowo to ma wyjątkowe znaczenie dla działalności stwórczej Boga. W Syr 43,12b jest to podkreślone poprzez podanie wprost podmiotu tego czasownika, którym jest Najwyższy. Tęcza jest dziełem Jego rąk. Wydaje się, że poprzez syntagmę *cheires hypsistou* („ręce Najwyższego”) mędrzec czyni aluzję nie do pierwszego, lecz drugiego

che prelude all'alleanza con Abramo, e si segna la fine dei tempi primordiali” (Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 186-187).

150 Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 364; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* I, 94; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 485; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 138.

151 Zob. Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 493.

152 Zob. Liddell – Scott, *A Greek-English Lexicon*, 1756; Lust – Eynikel – Hauspie, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* II, 468; Montanari, *Vocabolario della lingua greca*, 2084-2085; Muraoka, *A Greek-English Lexicon of the Septuagint*, 669.

opisu stworzenia świata, w którym obraz Stwórcy jest antropomorficzny (Bóg, stwarzając, lepi człowieka swymi dłońmi, a nie jak w pierwszym – wszystko powołuje do istnienia, jedynie wypowiadając słowa).

Opis tęczy zawarty w Syr 43,11-12 ma dwa wyraźne aspekty. Pierwszemu z nich – teologicznemu (tęcza jest stworzona przez Boga i świadczy o Jego wielkości¹⁵³) – autor poświęcił więcej miejsca i jest on bardzo mocno uwydatniony w tekście. Drugi zaś – estetyczny (mędrzec podziwia: szerokość – obszerność tęczy, jej blask oraz krzywiznę¹⁵⁴) – nie jest tak bardzo rozbudowany jak pierwszy. Wyraża on piękno tęczy, które wzbudza zachwyt człowieka patrzącego na nią (zdaniem G.L. Prato, piękno tęczy jest bardziej podkreślone niż piękno gwiazd¹⁵⁵). W ujęciu Syracha ten drugi temat jest podporządkowany pierwszemu – naprowadza na niego i służy wyrażeniu prawdy o Bogu – wskazuje na Jego piękno¹⁵⁶. Być może w emfaticznym podkreśleniu stwórczej roli Boga w stosunku do tęczy powinniśmy dostrzec aspekt polemiczny wobec tych kultur i wierzeń (Babilonia i Asyria), które tęczę uważały za wróżbę. Według tych przekonań, w zależności od okoliczności pojawienia się jej na niebie, mógł być to znak zarówno pozytywny, jak i negatywny¹⁵⁷.

Zakończenie

Syr 43,1-12 możemy nazwać poetyckim komentarzem do drugiego dnia kapłańskiego opisu stworzenia świata (Rdz 1,14-18). Można jednak w tych wersach dostrzec odniesienia do wielu innych tekstów biblijnych, zwłaszcza tych, które mówią o firmamencie i ciałach niebieskich znajdujących się na nim (por. Rdz 1,1-2,4a; Hi 28; 38-41; Ps 8; 19; 90; 104; 136; 147; 148¹⁵⁸; zdaniem N. Benages-Calduch, Syrach wykorzystał te teksty w sposób oryginalny¹⁵⁹). Ze względu na swój poetycki charakter Syr 43,1-12 zbliża się bardziej do Psalmów niż innych tekstów sapiencjalnych¹⁶⁰.

153 Zob. Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 298; Zapff, *Jesus Sirach 25–51*, 308.

154 Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 303; Calduch-Benages, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, 61.

155 Zob. Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 186.

156 Zob. Pérez Rodríguez, „Eclesiástico”, 1269.

157 Zob. J. Synowiec, *Początki świata i ludzkości według Księgi Rodzaju (Kraków: Bratni Zew 32001)* 251.

158 Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 301; Crenshaw, „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, 833; Sauer, *Jesus Sirach/Ben Sira*, 296; Skehan – Di Lella, *The Wisdom of Ben Sira*, 491.

159 Zob. Calduch-Benages, „The hymn to the creation (Sir 42:15–43:33): a polemic text?”, 121.

160 „Wyrażona w tym poemacie [42,15–43,33; przyp. autora] doktryna o stwórczej Mądrości Boga w zasadzie nie odbiega od myśli Syracha wyłożonych w jego naukach o porządku i doskonałości

Opis stworzeń związanych z nieboskłonem nie jest celem samym w sobie (por. 42,15). Głównym jego zadaniem jest ukazanie wielkości, wszechmocy, mądrości i piękna Boga oraz Jego absolutnego panowania nad światem, który stworzył¹⁶¹. Mędrzec jest świadom, że realna wielkość tych cech boskich jest ukryta przed człowiekiem, co więcej, przewyższa jego możliwości poznawcze tak, że nie może on jej sobie nawet wyobrazić. Syrach, szanując tajemniczość i niepoznawalność w pełni Stwórcy (zob. 43,31¹⁶²), mówi o Nim pośrednio poprzez wskazanie Jego dzieł¹⁶³, które świadczą o Nim, choć są jedynie Jego cieniem i odbiciem Jego przymiotów¹⁶⁴.

Celem Syracha nie było opisanie nieba i tego, co na nim się dzieje, lecz poprzez liryczną, wzbudzającą zachwyt, prezentację tych rzeczywistości kosmicznych doprowadzenie czytelnika do uwielbienia Boga (jest to cecha charakterystyczna dla nauczania mędrca¹⁶⁵; zob. 17,8-10; 39,12-35; 42,15–43,33 i 51,1-12)¹⁶⁶. W ten

dzieł Bożych (16,24–17,14; 39,12-35), niemniej jednak jest to utwór o oryginalnej formie i treści. O ile bowiem wspomniane nauki zmierzały do ukazania Mądrości Bożej w stworzonym świecie drogą wykładu, uzasadnienia, a nawet apologii, to poemat uderza w ton psalmów, sławiących wielkość, potęgę i Mądrość Stwórcy, które to przymioty przejawiają się w Jego dziełach” (Potocki, „Mądrość uczonego w Piśmie [Księga Syracha]”, 196). Zob. Alonso Schökel, *Proverbios y Eclesiastico*, 301; Marböck, *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira* 147; Minissale, *Siracide (Ecclesiastico)*, 204.

¹⁶¹ Zob. Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 97.

¹⁶² Zob. Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)”, 93-95.

¹⁶³ „Dio è lodato anzitutto per la sua onnipotenza, intesa non come arbitrario potere di compiere qualsiasi cosa (*omnia potens*), ma come sovrana padronanza esercitata su ogni essere (*omnium rerum potens esse*); Dio crea e quindi contorlla le forze più caotiche e misteriose” (Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore [Sir 42-43]”, 312).

¹⁶⁴ „[...] in this poem [42,15–43,33; przyp. autora] the sage employs a two-part rhetorical strategy of ‘amplification’. First, he attempts to instill marvel in his reader at the splendor of creation. Then, he shifts the focus from the works of creation to the creator himself, in order to suggest how much more awe-inspiring Yhwh must be” (Schmidt Goering, *Wisdom’s Root Revealed*, 29; por. tamże, 31 i 34). „Non è escluso evidentemente da questa considerazione degli esseri creati un certo *compiacimento estetico*, ma anch’esso è incorporato nella visione teologica: le creature manifestano la gloria divina nel senso che sono una parola divina comunicata” (Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 207). Zob. Marböck, *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira*, 148; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 207; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42-43)”, 312.

¹⁶⁵ „Ben Sira frequently employs the hymnic genre for didactic ends” (Schmidt Goering, *Wisdom’s Root Revealed*, 27).

¹⁶⁶ „For Ben Sira and his disciple creation has not only become an object of teaching, but also a motive for praise. In contemplation of the wonders of creation Ben Sira both enjoys and learn from the wisdom of God. Although aware of his limitations, his fine aesthetic and religious sensibility instills in him the desire to praise the creator of the universe with all his strength” (Calduch-Benages, „God, Creator of All [Sir 43:27-33]”, 97). „L’intento del poema, quindi, non è quello di offrire una celebrazione estetizzante dell’armonia del cosmo e dei fenomeni, bensì di invitare il lettore/ascoltatore a contemplare il Creatore e la sua impenetrabile azione creatrice secondo un percorso originale. E questo è il versante mistico del poema” (Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore [Sir 42–43]”, 311-312). Por. Baranowski, „Chwała Pana napelnia Jego dzieło”, 150; Calduch-Benages, „The hymn to the creation (Sir

sposób mędrzec z Jerozolimy wykorzystał znaną sobie wiedzę kosmologiczną do celów religijnych. Wszystko pochodzi od Boga (zob. 43,33¹⁶⁷) i wszystko prowadzi ku Niemu¹⁶⁸.

Bibliografia

- Alonso Schökel, L., *Proverbios y Eclesiastico* (Los Libros Sagrados 11; Madrid: Ediciones Cristiandad 1968).
- Argall, R.A., *1 Enoch and Sirach. A Comparative Literary and Conceptual Analysis of the Themes of Revelation, Creation and Judgment* (Society of Biblical Literature. Early Judaism and Its Literature 8; Atlanta: Scholars Press 1995).
- Baranowski, M., „Chwała Pana napęłnia Jego dzieło» (Syr 42,16b). Wystawianie Stwórcy i dzieła stworzenia w psalmach i księgach mądrościowych», *Lignum Vitae* 1 (2000) 137-151.
- Bartelmus, G., „šāmāyīm», *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterweck – H. Ringgren – H.-J. Fabry) (Grand Rapids – Cambridge: W.B. Eerdmans 2006) XV, 204-236.
- Becker, E.-M. – Fabry, H.-J. – Reitemeyer, M., „Sophia Sirach/Ben Sira/Ecclesiasticus/Das Buch Jesus Sirach», *Septuaginta Deutsch. Erläuterungen und Kommentare zum griechischen Alten Testament. II: Psalmen bis Daniel* (red. M. Karrer – W. Kraus) (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2011) 2158-2272.
- Beentjes, P.C., *The Book of Ben Sira in Hebrew. A Text Edition of all Extant Hebrew Manuscripts and a Synopsis of all Parallel Hebrew Ben Sira Texts* (VTSup LXVIII; Leiden – New York – Köln: E.J. Brill 1997).
- Berg, S., „Ben Sira, the Genesis Creation Accounts, and the Knowledge of God's Will», *Journal of Biblical Literature* 1 (2013) 139-157.
- Bertram, G., „stereos, stereoō, stereōma», *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) VII, 609-614.
- Boccaccio, P. – Berardi, G., *Ecclesiasticus. Textus hebraeus secundum fragmenta reperta* (Roma: Editrice Pontificio Istituto Biblico 1986).
- Bonora, A., „Siracide», *Libri sapienziali e altri scritti* (red. A. Bonora – M. Priotto) (Logos. Corso di Studi Biblici 4; Torino: Elle Di Ci 1997) 85-98.
- Box, G.H. – Oesterley, W.O.E., „The Book of Sirach», *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament. I: Apocrypha* (red. R.H. Charles) (Oxford: Clarendon Press 1913) 268-517.
- The Book of Ben Sira. Text, Concordance and an Analysis of the Vocabulary* (The Historical Dictionary of the Hebrew Language; Jerusalem: The Academy of the Hebrew Language and the Shrine of the Book 1973).
- Braun, H., „poieō ktl.»», *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Friedrich) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) VI, 458-484.

42:15–43:33): a polemic text?», 135; tenze, „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)», 66; Gilbert, *Les cinq livres des Sages*, 218; Prato, *Il problema della teodicea in Ben Sira*, 384; Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42–43)», 313.

¹⁶⁷ Zob. Calduch-Benages, „God, Creator of All (Sir 43:27-33)», 89-91.

¹⁶⁸ „All'apofasia Ben Sira preferisce la catafasia: il creato permette la conoscenza del Creatore, pur non esaurendola, perché l'uno non è riducibile benché riconducibile all'altro» (Zappella, „La contemplazione sapienziale di Dio creatore [Sir 42-43]», 313).

- Burton, K.W., *Ben Sira and the Judaic Doctrine of Creation* (Dys. University of Glasgow 1987).
- Calduch-Benages, N., *En el crisol de la prueba. Estudio exegético de Sir 2,1-18* (Asociación Bíblica Española 32; Estella: Editorial Verbo Divino 1997).
- Calduch-Benages, N., „God, Creator of All [Sir 43:27-33]”, *Ben Sira's God. Proceedings of the International Ben Sira Conference, Durham – Ushaw College 2001* (red. R. Egger- Wenzel) (BZAW 321; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2002) 79-117.
- Calduch-Benages, N., „L'inno al creato (Sir 42,15–43,33)”, *Parola Spirito e Vita* 44 (2001) 51-66.
- Calduch-Benages, N., „The hymn to the creation (Sir 42:15–43:33): a polemic text?”, *The Wisdom of Ben Sira. Studies in Tradition, Redaction and Theology* (red. A. Passaro – G. Bellia) (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 1; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2008) 119-138.
- Calduch-Benages, N., *Un gioiello di sapienza. Leggendo Siracide 2* (Cammini nello Spirito. Biblica 45; Milano: Paoline 2001).
- Clements, R.E., „kôkâb”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterweck – H. Ringgren – H.-J. Fabry) (Grand Rapids – Cambridge: W.B. Eerdmans 1995) VII, 75-85.
- Clements, R.E., „yārēah; yerah”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterweck – H. Ringgren) (Grand Rapids – Cambridge: W.B. Eerdmans 2006) VI, 355-362.
- Clifford, R.J., *The Wisdom Literature* (Interpreting Biblical Texts; Nashville: Abingdon 1998).
- Coggings, R.J., *Sirach* (Guides to Apocrypha and Pseudepigrapha; Sheffield: Sheffield Academic Press 1998).
- Corley, J., „Searching for structure and redaction in Ben Sira. An investigation of beginnings and endings”, *The Wisdom of Ben Sira. Studies in Tradition, Redaction and Theology* (red. A. Passaro – G. Bellia) (Deuterocanonical and Cognate Literature Studies 1; Berlin – New York: Walter de Gruyter 2008) 21-47.
- Crenshaw, J.L., „The Book of Sirach. Introduction, Commentary, and Reflections”, *The New Interpreter's Bible* (red. L.E. Keck) (Nashville: Abingdon 1997) V, 603-867.
- Darrieuort, A. – Grelot, P., „Gwiazdy”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 315-317.
- Dell, K., „Get Wisdom, Get Insight”. *An Introduction to Israel's Wisdom Literature* (London: Darton, Longman and Todd 2000).
- Delling, G., „chronos”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) IX, 581-593.
- Delling, G., „kairos klt.”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) III, 455-464.
- Di Lella, A.A., „Sirach”, *The New Jerome Biblical Commentary. Student Edition* (red. R.E. Brown – J.A. Fitzmyer – R.E. Murphy) (London – New York: Geoffrey Chapman 1996) 496-509.
- Duesberg, H. – Fransen, I., *Ecclesiastico* (La Sacra Bibbia) (Roma: Marietti 1966).
- Fenasse, J.-M. – Guillet, J., „Niebo”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 536-541.
- Foerster, W., „aster, astron”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) I, 503-504.
- Futato, M.D., „Hymns”, *Dictionary of the Old Testament: Wisdom, Poetry and Writings* (red. T. Longman III – P. Enns) (Downers Grove – Nottingham: IVP Academic 2008) 300-305.
- Galvagno, G., „Creazione”, *Temi teologici della Bibbia* (R. Penna – G. Perego – G. Ravasi) (Cinisello Balsamo: San Paolo 2010) 246-254.
- Gilbert, M., *Les cinq livres des Sages* (Lire la Bible 129; Paris: Les Éditions du Cerf 2003).

- Goan, S., „Creation in Ben Sira”, *Milltown Studies* 36 (1995) 75-85.
- Gunkel, H., *Introduction to Psalms. The Genres of the Religious Lyric of Israel* (Mercer Library of Biblical Studies; Macon: Mercer University Press 1998).
- Hagner, D.A., „astēr”, *New International Dictionary of New Testament Theology* (red. C. Brown) (Carlise: Paternoster Press 21992) III, 734-737.
- Harvey, J.D., „Toward a Degree of Order in Ben Sira’s Book”, *Zeitschrift für die alttestamentliche Wissenschaft* 105 (1993) 52-61.
- Haspecker, J., *Gottesfurcht bei Jesus Sirach. Ihre religiöse Struktur und ihre literarische und doktrinäre Bedeutung* (AnBib 30; Rome: Pontifical Biblical Institute 1967).
- Join-Lambert, M. – Grelot, P., „Czas”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum, 1990) 173-182.
- Kelly Simpson, W., „Onomastica”, *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt* (red. D.B. Redford) (Oxford: Univeristy Press 2001) II, 605.
- Kittel, G., „dokeō ktl. D. doksa in the LXX and Hellenistic Apocrypha”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) II, 242-245.
- Konkel, A.H., „kôkâb”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlise: Paternoster Press 1996) II, 609-615.
- Księgi greckie. Przekład interliniarny z kodami gramatycznymi i indeksem form podstawowych* (tłum. M. Wojciechowski) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2008).
- Langkammer, H., „Hymn. II W Biblii”, *Encyklopedia katolicka* (red. J. Walkusz) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 1993) VI, 1361-1363.
- Le immagini bibliche. Simboli, figure retoriche e temi letterari della Bibbia* (red. L.Ryken – J.C. Wilhoit – T. Longman III) (Dizionario San Paolo; Cinisello Balsamo: San Paolo 2006).
- Léon-Dufour, X., „Góra”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 299-303.
- Lévi, I., *The Hebrew Text of the Book of Ecclesiasticus* (Semitic Study Series 3; Leiden: Brill 1904).
- Liddell, H.G. – Scott, R., *A Greek-English Lexicon* (Oxford: Clarendon Press 101996).
- Liesen, J., *Full of Praise. An Exegetical Study of Sir 39,12-35* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 64; Leiden – Boston – Köln: Brill 2000).
- Lipiński, E., „šemeš”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterweck – H. Ringgren – H.-J. Fabry) (Grand Rapids – Cambridge: W.B. Eerdmans 2006) XV, 305-313.
- Lurker, M., *Dizionario delle immagini e dei simboli biblici* (Cinisello Balsamo: San Paolo 1990).
- Lust, J. – Eynikel, E. – Hauspie, K., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 1996) I-II.
- Mazzinghi, L., *Il Pentateuco sapienziale. Proverbi, Giobbe, Qohelet, Siracide, Sapienza. Caratteristiche letterarie e temi teologici* (Testi e Commenti; Bologna: EDB 2012).
- Marböck, J., „Il libro del Siracide”, *Introduzione all’Antico Testamento* (red. E. Zenger) (Brescia: Queriniana 2005) 616-629.
- Marböck, J., *Jesus Sirach 1–23* (Herders Theologischer Kommentar zum Alten Testament; Freiburg – Basel – Wien: Herder 2010).
- Marböck, J., „Structure and Redaction History of the Book of Ben Sira. Review and Prospects”, *The Book of Ben Sira in Modern Research. Proceedings of the First International Ben Sira Conference 28-31 July 1996 Soesterberg* (BZAW 255; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1997) 61-79.
- Marböck, J., *Weisheit im Wandel. Untersuchungen zur Weisheitstheologie bei Ben Sira* (BZAW 272; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1999).

- Massouh, S.B. – Verhoef, P.A., „yerah”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlise: Paternoster Press 1996) II, 540-541.
- Milani, M., „Un libro alla frontiera del canone”, *Libri sapienziali* (red. M. Priotto) (Parole di Vita 8; Padova: Messaggero di sant’Antonio 2015) 271-285.
- Minissale, A., *Siracide*. Le radici nella tradizione (Leggere oggi la Bibbia 17; Brescia: Editrice Queriniana 1988).
- Minissale, A., *Siracide (Ecclesiastico)* (Nuovissima Versione della Bibbia 23; Cinisello Balsamo: San Paolo 32002).
- Mollat, D., „Chwała”, *Słownik teologii biblijnej* (red. X. Léon-Dufour) (Poznań: Pallottinum 1990) 134-140.
- Montanari, F., *Vocabolario della lingua greca* (Torino: Loescher Editore 22004).
- Mopsik, C., *La Sagesse de ben Sira* (Les Dix Paroles; Lagrasse: Verdier 2003).
- Morla, V., *Los manuscritos hebreos de Ben Sira*. Traducción y notas (Asociación Bíblica Española 59; Estella: Editorial Verbo Divino 2012).
- Morla Asensio, V., *Ecclesiastico* (El Mensaje del Antiguo Testamento 20; Estella: Ediciones Sigueme 1992).
- Morla Asensio, V., *Libri sapienziali e altri scritti* (Introduzione allo Studio della Bibbia 5; Brescia: Paideia 1997).
- Morris, L.L., „Weather”, *New International Dictionary of New Testament Theology* (red. C. Brown) (Carlise: Paternoster Press 21992) III, 1000-1004.
- Muraoka, T., *A Greek-English Lexicon of the Septuagint* (Louvain – Paris – Walpole: Peeters 2009). *A New English Translation of the Septuagint. And the Other Greek Translations Traditionally Included under that Title* (red. A. Pietersma – B.G. Wright) (New York – Oxford: Oxford University Press 2007).
- Nobile, M., „Gloria”, *Temi teologici della Bibbia* (red. R. Penna – G. Perego – G. Ravasi) (Cinisello Balsamo: San Paolo 2010) 639-645.
- North, R., „chādhāsh, chōdhesh”, *Theological Dictionary of the Old Testament* (red. G.J. Botterweck – H. Ringgren) (Grand Rapids – Cambridge: William B. Eerdmans Publishing Company 2006) IV, 225-244.
- Perdue, L.G., *Wisdom and Creation: The Theology of Wisdom Literature* (Nashville: Abindon 1994).
- Perdue, L.G., *Wisdom Literature. A Theological History* (Louisville – London: Westminster John Knox Press 2007).
- Pérez Rodríguez, G., „Eclesiástico”, *Biblia Comentada IV. Libros Sapienciales* (Biblioteca de Autores Cristianos 218; Madrid: La Editorial Católica 21967) 1072-1307.
- Peters, N., *Das Buch Jesus Sirach oder Ecclesiasticus. Übersetzt und erklärt* (Exegetisches Handbuch zum Alten Testament 25; Münster in Westf.: Aschendorffsche Verlagsbuchhandlung 1913).
- Peters, N., *Hebräische Text des Buches Ecclesiasticus* (Freiburg im Breisgau: Herdersche Verlagschhandlung 1902).
- Pinto, S., *I segreti della Sapienza. Introduzione ai Libri sapienziali e poetici* (Cinisello Balsamo: San Paolo 2013).
- Piwoń, A., „Mędrzec – ideał człowieka poszukującego mądrości (Syr 14,20–15,10). Część I: Działanie mędrca (Syr 14,20-27)”, *Biblical Annals* 6/2 (2016) 183-225.
- Piwoń, A., „Początkowa koncepcja mądrości według Syracha. Syr 1,1-10 jako perykopa programowa”, *Biblical Annals* 4/2 (2014) 397-449.

- Potocki, S., „Mądrość uczonego w Piśmie (Księga Syracha)”, *Mądrość starotestamentowego Izraela* (red. S. Potocki – J. Warzecha – T. Brzegowy – B. Poniży) (Wprowadzenie w Myśl i Wezwanie Ksiąg Biblijnych 6; Warszawa: Wydawnictwo Akademii Teologii Katolickiej 1999) 161-204.
- Prato, G.L., *Il problema della teodicea in Ben Sira* (AnBib 65; Rome: Pontifical Biblical Institute 1975).
- Rakocy, W., „Niebo. II. W Biblii”, *Encyklopedia katolicka* (red. E. Gigilewicz) (Lublin: Towarzystwo Naukowe KUL 2009) XIII, 1030-1031.
- Rahlfs, A. (red.), *Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes I-II* (Stuttgart; Deutsche Bibelgesellschaft 1979).
- Reiterer, F.V., „Die immateriellen Ebenen der Schöpfung bei Ben Sira”, *Treasures of Wisdom: Studies in Ben Sira and the Book of Wisdom*. FS M. Gilbert (red. N. Caldach-Benages – J. Vermeylen) (BETL 143; Leuven: Peeters 1999) 91-127.
- Rengstorff, K.H., „iris”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) III, 339-342.
- Rofé, A., „The Onset of Sects in Postexilic Judaism: Neglected Evidence from the Septuagint, Trito-Isaiah, Ben Sira, and Malachi”, *The Social World of Formative Christianity and Judaism. Essays in Tribute to Howard Clark Kee* (red. J. Neusner – E.S. Frerichs – P. Borgen – R. Horsley) (Philadelphia: Fortress Press 1988) 39-49.
- Romizi, R., *Greco antico. Vocabolario greco italiano etimologico e ragionato* (Bologna: Zanichelli 32007).
- Sasse, H., „aiōn, aiōnios”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) I, 197-209.
- Sasse, H., „kosmeō, kosmos”, *Theological Dictionary of the New Testament* (red. G. Kittel) (Grand Rapids: W.B. Eerdmans 1995) III, 867-898.
- Sauer, G., *Jesus Sirach/Ben Sira* (ATD. Apokryphen I; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht 2000).
- Sauer, G., *Studien zu Ben Sira* (BZAW 440; Berlin – Boston: De Gruyter 2013).
- Schifferdecker, K., „Creation Theology”, *Dictionary of the Old Testament: Wisdom, Poetry and Writings* (red. T. Longman III – P. Enns) (Downers Grove – Nottingham: IVP Academic 2008) 63-71.
- Schmidt Goering, G., *Wisdom's Root Revealed. Ben Sira and the Election of Israel* (Supplements to the Journal for the Study of Judaism 139; Leiden – Boston: Brill 2009).
- Selman, M., „har”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlisle: Paternoster Press 1996) I, 1051-1055.
- Septuaginta, czyli Biblia Starego Testamentu wraz z księgami deuterokanonicznymi i apokryfami* (tłum. R. Popowski) (Prymasowska Seria Biblijna; Warszawa: Vocatio 2013).
- Septuaginta Deutsch. Das griechische Alte Testament in deutscher Übersetzung* (red. W. Kraus – M. Karrer) (Stuttgart: Deutsche Bibelgesellschaft 2009).
- Skehan, P.W. – Di Lella, A.A., *The Wisdom of Ben Sira* (AB 39; New York: Doubleday 1987).
- Smend, R., *Die Weisheit des Jesus Sirach. Erklärt* (Berlin: Verlag von Georg Reimer 1906).
- Smend, R. (red.), *Die Weisheit des Jesus Sirach. Hebräisch und deutsch* (Berlin: Verlag von Georg Reimer 1906).
- Snaith, J.G., *Ecclesiasticus or The Wisdom of Jesus Son of Sirach* (The Cambridge Bible Commentary; Cambridge: Cambridge University Press 1974).
- Strugnell, J., „Notes and Queries on «The Ben Sira Scroll from Masada»”, *Eretz-Israel* 9 (1969) 109-119.
- Synowiec, J., *Gatunki literackie w Starym Testamencie* (Kraków: Bratni Zew 2003).

- Synowiec, J., *Początki świata i ludzkości według Księgi Rodzaju* (Kraków: Bratni Zew 32001).
- Trench, R.C., *Trench's Synonyms of the New Testament* (Peabody: Hendrickson Publishers 2000).
- Tsumura, D.T., „šāmāyim”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlisle: Paternoster Press 1996) IV, 160-166.
- Tsumura, D.T., „šemeš”, *New International Dictionary of Old Testament Theology and Exegesis* (red. W.A. VanGemeren) (Carlisle: Paternoster Press 1996) IV, 185-190.
- van der Toorn, K., „Sun”, *The Anchor Bible Dictionary* (red. D.N. Freedman) (New York – London: Doubleday 1992) VI, 237-239.
- de Vaux, R., *Institucje Starego Testamentu* (Poznań: Pallottinum 2004).
- Vella, J., „Eclesiastico”, *La Sagrada Escritura. Antiguo Testamento* (Biblioteca de Autores Cristianos; Madrid: Biblioteca de Autores Cristianos 1970) V, 1-217.
- Wright, B.G., „«Fear the Lord and Honor the Priest». Ben Sira as Defender of the Jerusalem Priesthood”, *The Book of Ben Sira in Modern Research. Proceedings of the First International Ben Sira Conference 28-31 July 1996 Soesterberg* (BZAW 255; Berlin – New York: Walter de Gruyter 1997) 189-222.
- Yadin, Y., *The Ben Sira Scroll from Masada* (Masada VI. Yigael Yadin Excavations 1963 – 1965: Final Reports; Jerusalem: Israel Exploration Society 1999).
- Zapff, B.M., *Jesus Sirach 25–51* (Die Neue Echter Bibel. Alten Testament; Echter: Echter Verlag 2010).
- Zappella, M., „La contemplazione sapienziale di Dio creatore (Sir 42-43)”, *Libri sapienziali* (red. M. Priotto) (Parole di Vita 8; Padova: Messaggero di sant'Antonio 2015) 308-314.
- Ziegler, J., *Sapientia Iesu Filii Sirach* (Septuaginta. Vetus Testamentum Graecum Auctoritate Academiae Scientiarum Gottingensis editum XII/2; Göttingen: Vandenhoeck&Ruprecht 21980).
- Zimmerli, W., „The Place and Limit of the Wisdom in the Framework of the Old Testament Theology”, *Studies in Ancient Israelite Wisdom* (red. H.M. Orlinsky – J.L. Crenshaw) (New York; KTAV 1976) 314-326.